

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ

КОРОТКИЙ КУРС ЛЕКЦІЙ

НІЖИН

**УДК 340(075.8)
П 68**

Рекомендовано науково-методичною радою факультету агротехнологій та економіки ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут».

Протокол № 4 від 15.12.2022 р.

Рецензенти:

Сидорович О.С.: доктор історичних наук, доцент (ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут»)

Геєць І.В.: кандидат юридичних наук, доцент (НДУ імені Миколи Гоголя)

Правова культура особистості. Короткий курс лекцій / Укл.: Литовченко В.П. – Ніжин: НАТІ, 2022. – 104 с.

У пропонованому курсі лекцій відповідно до навчального плану та програми курсу «Правова культура особистості» викладено теоретичні положення правової культури та правової свідомості: реалізація суб'єктивних юридичних прав та юридичних обов'язків, особливості застосування правових норм в різних галузях права, основи юридичної відповідальності, специфіка призначення покарань та інше.

Для студентів та викладачів закладів вищої освіти III–IV рівнів акредитації.

© Укл. Литовченко В.П., 2022
© НАТІ, 2022

ПЕРЕДМОВА

Процес розбудови правової держави, заснованої на верховенстві права та пріоритеті прав і свобод людини, формування громадянського суспільства в Україні потребує компетентних, відповідальних, свідомих громадян. Вища школа має дати випускникам не тільки правові знання, а й сформувані їхні вміння й навички, життєву позицію, компетентність, яких потребує демократичне суспільство.

Дисципліна «Правова культура особистості» займає важливе місце в реалізації освітньо-професійної програми підготовки бакалавра. Вона дозволяє студентам виробити правове мислення і культурний стиль правомірної поведінки у повсякденному житті як у міжособистісних відносинах, так і при спілкуванні із представниками судових та правоохоронних органів.

Завдання дисципліни – вивчення теорії правової культури особистості, закономірностей та специфіки розвитку держави та права, основних положень Конституції України, які стосуються регламентування діяльності держави та організації суспільного життя, прав і обов'язків громадянина, ознайомлення з вузловими положеннями основних галузей права та їх застосуванням, а також ознайомити студентів із перспективами розвитку правової системи України у зв'язку із євроінтеграційними процесами. Важливим завданням є створення мотивації до самонавчання та особистісного розвитку.

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Правова культура особистості» студент повинен **знати**:

- головні поняття і терміни правової культури особистості;
- сутність поняття «правова культура», його ознаки, функції;
- класифікацію юридичних документів, визначення особливостей їх основних видів;
- основні сучасні вимоги щодо складання юридичних документів;
- особливості звернення до правоохоронних органів та інших органів державної влади і місцевого самоврядування;

уміти:

- використовувати у практичній діяльності нормативно-правову базу щодо регламентації та організації діловодства;
- складати та оформлювати юридичні документи, відповідно до сучасних вимог;
- спілкуватися з державними органами, які застосовують правові норми та захищати власні суб'єктивні права.

ТЕМА 1. ПРАВОВА КУЛЬТУРА ТА ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ

1.1. Правова культура як важливий елемент правової системи України. Правова культура особистості

У загальній теорії права під правовою культурою розуміють якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини.

Щодо структури правової культури, то вона має складний характер, складовими якої можна вважати право, законодавство, правовідносини, правосвідомість, правотворчість, правореалізацію та інші елементи правової системи, що відображаються як у поведінці людини, так і в її свідомості.

Правова культура суспільства складається з таких найбільших правових утворень, як:

- система правових норм як особливих правил поведінки, що зовні відбиті у системі нормативно-правових актів та конкретизуючих їх актів індивідуального регулювання;
- сукупність правовідносин, тобто суспільних відносин, що врегульовані за допомогою правових норм і складаються з юридичних прав і обов'язків;
- сукупність суб'єктів права (фізичних, зокрема і посадових осіб, державних та інших організацій, соціальних груп, соціальних спільностей);
- правосвідомість – системи духовного відображення правової дійсності;
- режим законності і правопорядку – стану фактичної впорядкованості суспільних відносин, врегульованих за допомогою правових засобів.

Традиційно правову культуру прийнято поділяти на дві окремі категорії: правову культуру суспільства і правову культуру особи.

Правова культура суспільства охоплює усі правові явища у динаміці їх розвитку, характеризується та визначається станом загальної культури населення, якістю національного законодавства, існуванням гарантій захисту прав і свобод людини та громадянина, рівнем правосвідомості, станом правопорядку, законності та юридичної практики;

Правова культура особи – похідна від правової культури суспільства залежить від досвіду особи, рівня її освіти, наявності правових навичок і правомірної поведінки. Відповідно правова культура особи складається з правової свідомості, правових знань, правових переконань, правової поведінки, діяльності з реалізації норм права, правових почуттів та передбачає її соціально-правову активність, нетерпимість до протиправної діяльності.

Структура правової культури особи включає:

- правову освіченість (інформованість) – знання правових норм (пізнавальний, інформаційний аспект), презумпція знання закону;
- поважне ставлення до права – переконаність у необхідності і соціальної корисності правових норм, «віра в право», вироблення орієнтацій на правові цінності і настанови, на використання правових засобів задоволення потреб та інтересів;
- уміння підкорити свою діяльність вимогам правових норм – правомірно поводитися, реалізовувати суб'єктивні права і юридичні обов'язки, користуватися правовим інструментарієм – законами та іншими актами.

Зміст правової культури особи включає:

- правосвідомість;
- правове мислення;
- правомірну поведінку;
- правову активність.

При визначенні правової культури особистості необхідно враховувати ряд принципово важливих моментів: по-перше, правова культура особистості може розглядатися як сукупність двох компонентів - творчого та особистісного, подруге, вона є частиною правової культури суспільства, причому одночасно і залежною від правової культури суспільства величиною, і її творчим началом, по-третє, правову культуру особистості можна розглядати як ступінь і характер її правового розвитку, по-четверте, правова культура особистості ґрунтується на позитивній правовій свідомості і реалізується в активній діяльності.

Правова культура особистості - складне й інтегративне особистісне утворення, обумовлене індивідуальними, психологічними, віковими особливостями, впливом середовища, в основі якого лежить система цінностей, що визначають правову

свідомість і поведінку в юридично значимих ситуаціях. Правова культура особистості означає правову освіченість людини, включаючи правосвідомість, вміння і навички користуватися правом, підпорядкування своєї поведінки вимогам юридичних норм. Вона включає в себе такі основні елементи: знання і розуміння права; ставлення до права, виражене в звичці до правомірної, законослухняної поведінки; навички правової поведінки, виражені в умінні ефективно використовувати правові засоби для досягнення своїх цілей, реалізації суб'єктивних прав і свобод.

Правова культура особистості являє собою усвідомлення і прийняття норм права, як бездоганну правову поведінку, детерміновану не тільки зовнішніми механізмами правового регулювання, а й внутрішніми етичними мотивами, духовними установками. Ця якість немислима без людини і її діяльності, без правової спрямованості цієї діяльності і правового мислення.

Безумовно, поняття правової культури особистості і правової культури суспільства взаємопов'язані, але в той же час їх зміст трактується порізно. Ми вважаємо, що правова культура суспільства представлена перш за все Конституцією країни, правовими нормами, що діють на території держави, правовою мораллю самого суспільства. Правова культура особистості складається не тільки зі знання законодавчих актів і юридичних норм і їх виконання, але також з індивідуальних характеристик особистості, її правових та ціннісних орієнтацій, загального рівня культури.

Певною специфікою характеризується правова культура професійної (соціальної) групи (молоді, студентів, фахівців). Під правовою культурою групи науковці розуміють динамічний мисленнєво-автономний внутрішній процес, що відбувається в молодіжному середовищі по засвоєнню знань, цінностей, відносин і правової їх реалізації в правопорядку. Групова правова культура – це рівень і ступінь правової освіченості, правового виховання того чи іншого соціального прошару, особливих соціальних груп.

Формування професійної культури в демократичному суспільстві передбачає виховання сумлінного, законослухняного фахівця, який не тільки знає складові своєї професійної майстерності, а й те коло правових, етичних, корпоративних вимог, які висуваються до нього державою, суспільством, професійною спільнотою. У професійній культурі фахівця виявляється дві сторони – об'єктивна, сутність якої обумовлюється, в основному, вимогами роботодавця до працівника, що впливають із змісту технологічного процесу його організації, і суб'єктивна - це рівень знань, умінь, навичок найманого працівника, необхідних йому для виконання договірної трудової функції. Їх

органічне поєднання в процесі праці становить зміст професійної культури фахівця.

Так, можна говорити про правову і професійну культуру суспільства в цілому, різних соціальних груп, працівників однієї професії, конкретного фахівця, оскільки кожному з названих суб'єктів правової культури притаманні свої правокультурні цінності, їх певний рівень, свої шляхи формування та способи прояву.

1.2. Правова свідомість. Правові відносини

Проблема правової свідомості (правосвідомості) є однією з ключових проблем юридичної науки, оскільки правосвідомість як одна з форм суспільної свідомості виконує надзвичайно важливі функції та завдання, реалізує загальнозначущі цілі в системі суспільних відносин.

Правосвідомість – це специфічна форма суспільної свідомості, система відображення правової дійсності у поглядах, теоріях, концепціях, почуттях, уявленнях людей про право, його місце та роль щодо забезпечення свободи особи.

Класифікацію елементів правосвідомості не можна здійснювати за будь-якою однією ознакою (логічною основою). Її структура може виглядати по-різному залежно від того, який аспект свідомості буде братися до уваги у конкретний момент.

З точки зору суб'єкта відображення правосвідомість – феномен суспільний, груповий. Типологізація правосвідомості за рівнем залежить від конкретних носіїв – суб'єктів: окремі індивіди, суспільні групи, суспільство, народ. З огляду на це виокремлюють індивідуальну та колективну (групову) правосвідомість.

Індивідуальна правосвідомість, або правосвідомість особистості – це така форма відображення правових явищ, яка охоплює психічні, інтелектуальні, емоційні та вольові процеси та стани: знання чинного права і законодавства, правові вміння і навички, правове мислення, правові емоції і почуття, правові орієнтації, позиції, мотиви, правові переконання та установки, які синтезуються у прийнятих рішеннях і спрямовані на піднесення, спілкування та взаємодію у процесі правової діяльності й поведінки у сфері правовідносин.

Індивідуальна правосвідомість нерозривно пов'язана з соціальними групами, соціальними інститутами, професійними, політичними, релігійними колективами, із суспільством загалом. Індивідуальна та колективна правосвідомості співвідносяться як частина і ціле, особливе і загальне та знаходяться в діалектичному

взаємозв'язку.

Коллективна (групова) правосвідомість відображає пануючі правові ідеї, погляди, настрої, оцінки, позиції і почуття, притаманні певному колективу, групі або суспільству чи народу загалом. Своєю чергою, колективну або групову правосвідомість можна класифікувати залежно від соціально-класової структури суспільства, від правового статусу окремих соціальних груп і класів.

Правосвідомість суспільства ґрунтується на історично визначеній системі суспільних відносин – економічних, соціальних, політичних, духовних – у масштабах усього суспільства. Вона відображає правову природу відносин у суспільстві, принципи і схеми правового спілкування між членами суспільства, досвід правової діяльності.

Між людьми, їх об'єднаннями та спільнотами постійно виникає безліч відносин, які потребують урегулювання шляхом встановлення певних правил поведінки їх учасників. Суспільство виробило значну кількість таких правил поведінки (соціальних норм). Це норми моралі, звичаї, корпоративні норми, норми права та ін. Кожен вид соціальних норм спрямований на регламентацію певного кола суспільних відносин, які й одержують своє найменування відповідно до назви норм, що їх регулюють. Відповідно до цього відносини в суспільстві, що врегульовані нормами права, називаються правовими відносинами, або правовідносинами.

В юридичній літературі виокремлюють два основних підходи до інтерпретації правовідносин: перший пов'язаний з інтерпретацією правовідносин через їх зв'язок з юридичним нормативом (нормою права); другий – це діяльнісний підхід до визначення правовідносин.

Перший класичний підхід може бути представлений дефініцією, що правові відносини – це свідомі вольові суспільні відносини, що виникають і здійснюються на основі норм права, учасники яких пов'язані закріпленими в нормах права взаємними правами та обов'язками, реалізація яких забезпечується можливістю застосування державного примусу.

Другий, діяльнісний підхід визначає правовідносини як правову форму соціальної взаємодії суб'єктів права з метою реалізації інтересів і досягнення результатів, що передбачені законом, або не суперечать закону чи іншим джерелам права.

Сучасне суспільство характеризується значною кількістю і складністю зв'язків, що виникають між людьми та їх об'єднаннями. Ці відносини мають різну спрямованість, вони різні за кількістю учасників, що обумовлює ті або інші особливості правових норм, які регулюють конкретні соціальні відносини. Різноманіття суспільних

відносин і особливості норм права, що їх регламентують, обумовлюють виникнення правовідносин, які багато в чому відрізняються між собою.

Правовідносини, залежно від певних ознак та критеріїв поділяють на види. Зокрема, за предметом правового регулювання:

– конституційно-правові. Своєрідність конституційних правовідносин, учасниками яких є правоохоронні органи, зумовлена: особливим юридичним змістом цих відносин; права і обов'язки суб'єктів конституційних правовідносин за участю правоохоронних органів бувають двох видів: перші безпосередньо здійснюються в певних відносинах, інші реалізуються на підставі норм інших галузей права, що конкретизують вказані права та обов'язки; мають особливий склад суб'єктів – учасників цих відносин;

– адміністративно-правові. Специфічними рисами адміністративно-правових відносин у діяльності правоохоронних органів є: ці відносини виникають у особливій сфері державного управління; аналіз адміністративно-правових відносин в діяльності правоохоронних органів дозволяє зробити висновок, що їх об'єкт відрізняється від об'єкта інших правових відносин. Його специфіка зумовлена компетенцією правоохоронних органів, а також формами і методами їх діяльності; саме в адміністративно-правових відносинах правоохоронні органи виступають безпосередньо як органи примусу, в той же час тісно пов'язані з населенням, тим самим слугують у ролі інструменту формування ставлення населення до суб'єктів правоохоронної системи; цей вид правовідносин є основним змістом діяльності Національної поліції;

– кримінально-процесуальні. Правовідносини пронизують усі стадії кримінального процесу. У кримінальному процесі немає дій, що вчиняються поза правовідносинами, як і немає учасників кримінального процесу, які могли б реалізувати свої права або виконати обов'язки поза правовідносинами. Класифікацію правовідносин за предметом правового регулювання можна продовжувати перераховуючи існуючі галузі права.

1.3. Правомірна поведінка

Правомірна поведінка - це суспільно корисна правова поведінка особи (дія або бездіяльність), яка відповідає розпорядженням юридичних норм і охороняється державою.

Правомірна поведінка завжди містить два моменти:

– інформаційний, тобто поінформованість громадянина про свої юридичні права і обов'язки. Важливою є не тільки наявність розвинутого юридичного механізму захисту права на доступ до правової інформації, а й активне практичне використання його громадянами;

– поведінковий, тобто уявлення про законні способи здійснення своїх юридичних прав і обов'язків.

Слід зважити на те, що правомірна поведінка складається із елементів - правомірних вчинків, тобто таких, що мають суспільне корисний характер.

В основі правомірної поведінки лежить розуміння справедливості і корисності розпоряджень правових норм, відповідальності перед суспільством і державою за вчинки, що є показником соціальної зрілості і юридичної грамотності особи.

Через правомірну поведінку право діє, поза неї воно мертве. Вид і міра правомірної поведінки встановлені диспозиціями норм права. Правомірна поведінка виступає як загальна форма реалізації суб'єктивних юридичних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків.

Саме правомірна поведінка становить сутність правопорядку. Через правомірну поведінку здійснюється управління суспільством, його життєдіяльність. Основна маса виникаючих і діючих у суспільстві правовідносин має у своєму підґрунті правомірну поведінку.

Залежно від характеру правових розпоряджень розрізняють такі види правомірної поведінки

Належна (соціальна - необхідна)	Можлива (соціальна допустима)
- (захист Батьківщини, виконання трудових обов'язків, додержання правил дорожнього руху та ін.); - закріплюється в імперативних нормах як обов'язки та забезпечується, крім як в інші способи, державним примусом.	- бажана (участь у виборах, оскарження неправомірних дій посадових осіб, вступ до шлюбу); - небажана (розлучення, страйк та ін.); - закріплюється, як правило, у диспозитивних нормах як права суб'єкта, а не як його обов'язки, реалізується відповідно до його волі (інтересу) і забезпечується державою.

За особливостями суб'єктивної сторони розрізняють такі **види правомірної (законослухняної) поведінки**:

- активну;
- звичайну (звичну);
- пасивну (конформістську - її різновид);
- маргінальну.

Активна правомірна поведінка - це вид правомірної поведінки, який полягає в цілеспрямованій діяльності громадян, посадових осіб, пов'язаній з реалізацією своїх прав, обов'язків, компетенції в рамках правових норм і пов'язаний з додатковими витратами часу, енергії, а іноді й матеріальних коштів.

Звичайна (звична) правомірна поведінка - це вид законослухняної поведінки, що являє собою повсякденну службову, побутову та іншу діяльність людини, яка відповідає розпорядженням правових норм, стала звичкою і не потребує додаткових витрат і зусиль. Необхідність здійснення поведінки лише правомірним чином стала для такої людини звичною, навіть неусвідомленою в усіх аспектах.

Пасивна правомірна поведінка - це вид правомірної поведінки, який виявляється в бездіяльності, умисному невикористанні суб'єктом належних йому прав і обов'язків: неучасті у виборах тощо. Пасивна позиція призводить до конформістської поведінки, тобто пасивно-приспосовницької, яка не відрізняється від поведінки інших (принцип: «роби так, як роблять інші») – до підпорядкування суб'єкта груповим стандартам і вимогам.

Маргінальна поведінка - це вид поведінки, який характеризується «проміжним» (прикордонним) між правомірним і протиправним станом особи.

Маргінальна поведінка особи виражається в готовності до протиправних дій у разі зменшення нагляду за її поведінкою, але не стає антисуспільною, не призводить до правопорушення через страх юридичної відповідальності (наприклад, пасажир оплатив проїзд в автобусі лише тому, що в нього зайшов контролер).

1.4. Законність

Законність – це сукупність відомих вимог, що висувалися до всіх суб'єктів у правовому регулюванні. Це вимоги не тільки найсуворішого, неухильного дотримання і виконання норм позитивного права, але й:

- верховенства законів стосовно всіх інших правових актів;

- рівності всіх перед законом;
- забезпечення для всіх суб'єктів повного і реального здійснення суб'єктивних прав;
- незалежного і ефективного правосуддя;
- ефективної роботи всіх правоохоронних органів.

Для забезпечення правильного застосування норм права існує ціла система умов і засобів, що в сукупності створюють міцний режим законності в правозастосуванні, а їх удосконалення і розвиток сприяють подальшому підвищенню ефективності правозастосовної діяльності. З усієї системи зазначених умов і засобів, що охоплює і загальносоціальні (економічні, політичні, ідеологічні умови), і юридичні, варто виділити останні.

Юридичні гарантії визначаються самою суттю права як нормативного способу управління соціальними процесами в суспільстві і об'єднують всі передбачені законом засоби і способи, спрямовані на забезпечення законності і ефективного застосування норм.

Зміст законності складають три елементи:

1) наявність у суспільстві та державі правового законодавства (тобто діючі закони виражають право, правові принципи, правові ідеали вільного демократичного суспільства і правової держави);

2) здійснення, реалізація законів у діях посадових осіб органів держави та влади, місцевого самоврядування і громадських об'єднань – і тих, які за законом повинні забезпечувати громадян та інших осіб наданими їм правами і свободами, і тих, хто за законом повинен захищати права і свободи у випадку їх порушення;

3) ефективний юридичний захист дії законів, якому належать державний контроль і нагляд за дією законів, а також система індивідуального захисту з боку громадян та інших осіб своїх прав і свобод, законних інтересів. Нормативну основу законності становить право.

Законність означає ідею, вимогу і систему (режим) реального вираження права в законах держави, у законотворчості та підзаконній нормотворчості. **Законність передбачає:**

- наявність реальних та обов'язкових гарантій прав і законних інтересів громадян. Недопущення будь-яких проявів свавілля;
- суворе та обов'язкове дотримання законів, рішуче припинення порушень права, відповідальність за правопорушення;
- здійснення всіх державних владних функцій відповідно до закону, а також підзаконність будь-якої соціально значущої

діяльності. Звідси – основні вимоги законності, найважливішими з-поміж яких є: загальнообов'язковість права, рівність усіх перед законом, обов'язкова відповідальність за кожне вчинене правопорушення.

Загальнообов'язковість права означає загальну необхідність виконувати закони держави.

Закони є обов'язковими для всіх і повинні дотримуватись усіма.

Суть рівності всіх перед законом полягає в тому, що перед законом усі рівні. Ні соціальна належність, ані службове становище, ані будь-які заслуги нікого не можуть звільнити від необхідності дотримуватись вимог закону.

Обов'язкова відповідальність за кожне правопорушення означає:

– будь-хто, хто порушив закон, повинен бути притягнутий до відповідальності. Держава через правоохоронні органи зобов'язана вживати заходів, щоб жоден правопорушник не уникав відповідальності. Якщо правопорушники не будуть покараними, у суспільстві запанують беззаконня та анархія.

Гарантіями законності в демократично-правовій державі виступають умови і засоби, що забезпечують дотримання законів. До них належать: соціально-економічна політика та юридичні гарантії, зафіксовані в Конституції України та інших законодавчих актах.

Отже, законність – це режим (стан) відповідності суспільних відносин законам і підзаконним нормативно-правовим актам держави, який утворюється в результаті їх неухильного виконання всіма суб'єктами права. Соціальна сутність законності – це узгодження певних реальних суспільних відносин з їх законодавчими моделями, тобто поширення «панування» волі законодавця на всю територію держави, на все суспільство. З цього можна дійти висновку, що **основними принципами законності у державі соціально-демократичної орієнтації є такі:**

– єдність – однаковість нормативно-правового регулювання на всій території країни; однаковість застосування юридичних норм щодо всіх однойменних суб'єктів права;

– соціально-демократична доцільність – відповідність закону цілям забезпечення прав людини і прав нації (народу), соціальної демократії і прогресивного розвитку суспільства; необхідність вибору в межах закону найефективнішого (оптимального) засобу досягнення мети закону;

– реальність – забезпеченість законності дієвими, досконалыми

гарантіями. Наслідком законності є встановлення в суспільному житті правопорядку – режиму (стану) упорядкованості, організованості суспільних відносин, що формується за умов законності.

Юридичні гарантії законності – це передбачені законом спеціальні засоби впровадження, охорони та у випадку порушення, відновлення законності.

Видами юридичних гарантій законності є такі:

за найближчими цілями – превентивні, або попереджувальні (спрямовані на запобігання правопорушенням); відновлювальні (спрямовані на усунення чи відшкодування негативних наслідків правопорушень);

– за суб'єктами застосування гарантій – парламентські, президентські, судові, прокурорські, муніципальні, адміністративні (управлінські), контрольні;

– за характером юридичної діяльності – правотворчі, правороз'яснювальні, правозастосовні, правореалізаційні;

– за онтологічним статусом у правовій системі – нормативно-документальні (норми права, а також роз'яснювальні (інтерпретаційні) юридичні акти загального характеру); індивідуально-документальні (правозастосовні акти, спеціально спрямовані на забезпечення та охорону законності, а також роз'яснювальні юридичні акти індивідуального характеру); діяльнісні (діяльність певних суб'єктів щодо: а) застосування юридичних норм; б) реалізації нормативних та правозастосовних актів, що гарантують законність).

ТЕМА 2. ЦІННІСТЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

2.1. Поняття правової норми та нормативно-правового припису

Правові норми (норми права) належать до традиційних і найпоширеніших категорій (понять) права. Вони уособлюють одну з найхарактерніших його, як і інших соціальних регуляторів, ознак – нормативність. Нормативність означає, що норми відображають не одиничні життєві ситуації, а найбільш поширені, неодноразово повторювані, типізовані і позитивно оцінювані дії людей та їхніх об'єднань. Причому фіксація такої моделі юридично значущої поведінки в статті нормативно-правового акта чи інших джерелах права (навіть з бездоганим дотриманням правил юридичної техніки)

автоматично не перетворює цю модель на норму права, тобто правило правової поведінки людей (суб'єктів права). Для того, щоб вона стала таким правилом, необхідне її сприйняття людьми (суб'єктами права), або ж принаймні їх більшістю, як правильної, справедливої та її відтворення у відповідних діях (поведінці).

Норма, що не сприймається людьми, не оцінюється ними як соціально значуща, корисна і справедлива та не відтворюється в їх поведінці (діях), залишається мертвою і не може бути названа правовою. І жодний державний примус не здатний у такому разі забезпечити її обов'язковість. Zobov'язати будь-кого підкорити свою поведінку вимогам зафіксованої (сформульованої) у статтях нормативно-правових актів моделі поведінки (норми) можливо лише за умови, що свідомість суб'єктів права буде готова цим вимогам підкоритися.

Іншими словами, обов'язковості нормам надає не стільки держава, скільки психологічно-ментальна установка адресатів (і носіїв) норми – людей, або використовуючи термінологію основоположника психологічної теорії права, їх «переживання» («атрибутивно-імперативне переживання»). Цілком логічно у зв'язку з цим лунають висновки західних фахівців про те, що обов'язковість будь-якого правила забезпечується передусім вірою в його обов'язковість.

Як різновиду соціальних норм нормам права притаманні передусім усі загальні **ознаки соціальних норм**:

– вони є правилами поведінки, що регулюють відносини між людьми та їх об'єднаннями. Призначенням норм є упорядкування суспільних зв'язків як необхідна умова колективного існування людей;

– норми мають загальний характер, який полягає в неперсоніфікованості та невичерпності. Неперсоніфікованість норми, тобто відсутність вказівки на конкретного адресата, дозволяє їй адресуватися не одній певній особі, а відразу багатьом, поіменно не переліченим. Невичерпність норми означає можливість її багаторазової реалізації;

– норми визначають правила належної чи дозволеної поведінки. Інакше кажучи, норма вказує на те, як повинні чи можуть діяти суб'єкти в певних життєвих ситуаціях і які наслідки настають у разі порушення цих правил;

– норми «озброєні» певними засобами, які забезпечують додержання їхніх вимог. Оскільки існує можливість порушення норм, то мають існувати й засоби (контроль, переконання, осуд, примус тощо) запобігання таким порушенням. Інакше практично неможливо

досягти порядку, заради якого і встановлюються самі норми;

– норми є суспільно зумовленими правилами поведінки. Завдяки соціальній (моральній, економічній, політичній та культурній) зумовленості норми сприймаються людьми як виправдані, справедливі та здатні бути відтвореними в їхній поведінці й виступати ефективним суспільним регулятором.

Нормативно-правовий припис – це безпосередньо виражене в тексті нормативно-правового акта деонтичне висловлювання, яке використовується для формування юридичної норми та забезпечення її дії.

При цьому висловлювання розуміється як граматично вірне речення з його смислом. Тобто нормативно-правовий припис як висловлювання є не просто мовною конструкцією, а представляє собою логіко-мовний феномен.

Визначаючи нормативно-правовий припис як висловлювання, тим самим знімається проблема його змішування з юридичною нормою та конкретизується його сутність.

Слід звернути увагу на те, що нормативно-правовий припис це деонтичне висловлювання, тобто висловлювання про можливе та необхідне. Отже, нормативно-правовий припис є способом вираження юридичної норми.

Нормативно-правові приписи можна розподілити на дві основні групи: нормоформуючі та обслуговуючі (ті, які забезпечують дію нормоформуючих).

Нормоформуючі нормативно-правові приписи – це висловлювання, які містять правила поведінки або юридичні наслідки за їх порушення. Тому нормоформуючі нормативно-правові приписи складаються з двох елементів: гіпотези – умови, при якій застосовується цей припис, та диспозиції – правила певної поведінки, або санкції – юридичних наслідків за порушення правил поведінки.

Нормоформуючі нормативно-правові приписи можна розподілити на наступні види в залежності від того, на виконання якої функції вони спрямовані: регулятивні, охоронні та захисні.

Виходячи з вказаних теоретичних положень та приймаючи до уваги те, що юридична норма складається з трьох елементів (гіпотеза, диспозиція, санкція) слідує, що остання формується як мінімум нібито з двох нормативно-правових приписів: регулятивного та охоронного. Але при цьому деякі автори упускають те, що до основних функцій права відносяться не тільки регулятивна та охоронна, але й захисна. Це означає, що право повинно крім попередження порушення суб'єктивних юридичних прав, ще їх

відновлювати.

Отже, юридична норма формуватися як мінімум з трьох нормативно-правових приписів: регулятивного, охоронного та захисного. Але для того щоб юридична норма діяла вона повинна бути забезпечена обслуговуючими нормативно-правовими приписами, до яких належать: декларативні (містять принципи, завдання, цілі права), дефінітивні (містять визначення юридичних термінів), темпоральні (містять показники чинності юридичних норм у часі), колізійні (містять правила вирішення юридичних колізій).

2.2. Основні форми реалізації правових норм. Застосування норм права

Реалізація норм права – це реальне, практичне втілення в життя формально-визначених норм завдяки правомірної поведінки суб'єктів права.

Реалізацію норм права слід відрізнити від ширшого за змістом поняття «дії права». На відміну від реалізації права, яка передбачає фактичну (пряму) реалізацію норм права в поведінці суб'єктів права, дія права передбачає непрямі способи впливу права на суспільні відносини, а саме:

– інформаційний спосіб, коли право розглядають як один з видів соціальної інформації (знання), про можливу та необхідну поведінку суб'єктів права;

– ціннісно-орієнтаційний спосіб – полягає у впливі права на переконання особи, її світоглядні орієнтації та установки, почуття й емоції. Коли норми права спонукають до реалізації найважливіших для людини і суспільства цінностей (наприклад, загальнолюдських цінностей: право на життя, здоров'я, честь, гідність, ділову репутацію, економічну ініціативу, майнові інтереси, що охороняються законом, тощо).

Окрім того, дія права ширше реалізації за колом осіб, на яких вона розповсюджується, часом дії та територією поширення.

Форми реалізації норм права за характером диспозиції норм права:

- дотримання;
- виконання;
- використання.

Дотримання – це така форма реалізації забороняючих чи охоронних норм права, яка полягає в утриманні від дій, заборонених цими нормами, суворому додержанні встановлених заборон. Для реалізації забороняючих норм необхідним є утримання від

заборонених дій, тобто пасивна поведінка. Наприклад, у ст. 54 Конституції України закріплено положення про те, що ніхто не може поширювати результати творчої, інтелектуальної діяльності іншого громадянина без його згоди. Для дотримання такої заборони необхідною є пасивна поведінка: утримання від поширення результатів творчої, інтелектуальної діяльності іншої особи, якщо немає згоди автора.

Усі охоронні норми містять заборону, яка хоч і не формулюється прямо, однак логічно виводиться зі змісту норми. Такі норми викладені, наприклад, в особливій частині КК України, або КУпАП, звернені до необмеженого кола суб'єктів і стосуються кожного деліктоздатного суб'єкта.

Забороняючі та охоронні норми передбачають абсолютні чи відносні обмеження. Основна їх ціль – попередження негативних дій, які можуть нанести шкоду суспільним відносинам. Додаткові цілі – спрямування діяльності суб'єктів на бажану поведінку.

Дотримання встановлених заборон відбувається, як правило непомітно: в процесі правомірної бездіяльності чи під час здійснення дозволених дій. Наприклад, студент, знаходячись на лекції і не вчиняючи заборонених діянь, реалізує всі забороняючі та охоронні норми.

Виконання – це така форма реалізації, яка полягає в обов'язковому вчиненні діянь, що передбачаються нормами права та (або) укладеними на їх підставі договорами. Виконання обов'язків шляхом вчинення визначених дій у деяких випадках прирівнюється до утримання від тих чи інших дій. Виконання незалежно від того, яким шляхом воно досягається – в результаті активних дій або ж утриманням від них (бездіяльності), завжди пов'язано з втіленням у життя зобов'язуючих норм. Наприклад, виконання правил техніки безпеки під час роботи на верстаті передбачає як активні, так і пасивні діяння.

Таким чином, здійснення позитивних зобов'язань спрямоване на досягнення бажаного для суспільства соціального результату.

Виконання права термінологічно є дуже схожим з його дотриманням. Однак виконання виступає як форма здійснення суб'єктами як активних, так і пасивних обов'язків, тоді як правова заборона – це різновид юридичного обов'язку лише пасивного типу.

На відміну від дотримання, виконання передбачає реалізацію конкретних правових відносин, що характеризується наявністю не менше двох суб'єктів, встановленням між ними чіткого правового зв'язку на основі передбачених у гіпотезі норм права юридичних фактів.

Використання – це форма реалізації суб'єктивного права, при якій здійснюється втілення в життя уповноважуваних норм права. Останні надають суб'єктам право на здійснення передбачених у них позитивних діянь.

Використання права відрізняється від двох попередніх форм реалізації норм права тим, що в цьому випадку відбувається здійснення суб'єктивних прав, а не реалізація юридичних обов'язків і заборон. Особі надається право самій вирішувати користуватися наданим правом чи ні. Але в будь-якому випадку, за наявності бажання особи, ця норма буде реалізована. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 35 Конституції України кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Виключенням із загального правила реалізації норм права у формі використання, є втілення в життя уповноважуваних норм посадовими особами, для яких надане їм право, одночасно є обов'язком (наприклад, ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію»).

Зазвичай використання передбачає активну поведінку (як у вищезазначеному прикладі). Водночас необхідно відзначити, що існують випадки, коли реалізація права у формі використання можлива й у пасивній поведінці. Наприклад, у ст. 23 Конституції України зазначено, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання щодо себе. Ця норма є частиною права на захист і особа може використати надане право в пасивній формі, тобто не свідчити проти себе.

Застосування норм права – це особлива форма реалізації норм права компетентними суб'єктами з вирішення конкретної справи, яка має владний та (або) творчо-організуючий характер, здійснюється у встановленому процедурному порядку і завершується виданням правозастосовного акта.

Іншими словами, застосування правових норм – це ухвалення на основі норм права рішень у конкретних справах. З погляду формальної логіки це процес, який полягає у підведенні конкретного життєвого випадку під загальну правову норму, а також ухвалення на цій основі спеціального акта – акта застосування норм права.

Випадки, коли виникає необхідність у застосуванні норм права:

– коли передбачені нормами права суб'єктивні права і юридичні обов'язки не можуть виникнути та реалізуватися без владного

рішення компетентного органу чи посадової особи. Наприклад, для реалізації права на освіту необхідно видати наказ ректора про зарахування конкретної особи на навчання; для реалізації обов'язку громадянина на проходження дійсної військової служби в Збройних Силах також потрібен наказ про призов його на службу;

– коли правові відносини, що виникають на підставі норми, є настільки важливими, що в кожному конкретному випадку державні органи засвідчують і контролюють законність дій суб'єктів цих відносин. Наприклад, приватизація житла громадянином, видача посвідчення водія тощо;

– якщо виникає спір, що має юридичне значення, а сторони не можуть самотійно виробити узгоджене рішення про наявність або обсяг суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Наприклад, поділ майна між подружжям у випадку розлучення, вирішення спорів між учасниками цивільного договору;

– коли для виникнення правових відносин слід офіційно засвідчити наявність, або навпаки – відсутність юридичних фактів або конкретних документів. Наприклад, установлення факту батьківства, смерті, розірвання шлюбу;

– коли вчинено правопорушення і особа притягується до юридичної відповідальності, в процесі якої необхідно визначити відповідну міру покарання правопорушника. У цьому випадку вступає в дію санкція забороняючої норми, що сама по собі автоматично не може призвести до негативних юридичних наслідків відносно правопорушника, а тому для цього потрібна додаткова дія державного органу, або посадової особи. Наприклад, обвинувальний вирок суду відносно особи, яка вчинила злочин;

– при вирішенні питань про статуси об'єднань. Наприклад, реєстрація уповноваженим органом громадської організації.

Форми застосування норм права:

– оперативно-виконавча – не пов'язана з правопорушеннями. Наприклад, наказ ректора Національної академії внутрішніх справ про зарахування конкретної особи на навчання;

– правоохоронна – спрямована на попередження, припинення правопорушень, відновлення порушених прав, покарання винуватих осіб. Цю форму реалізують органи держави. Наприклад, обвинувальний вирок суду.

Застосування норм права складається з таких стадій:

– встановлення фактичних обставин справи;

- вибір і аналіз норми права;
- прийняття рішення по справі та документальне оформлення ухваленого рішення;
- виконання прийнятого рішення.

Встановлення фактичних обставин справи. Наприклад, слідчий прибуває на місце вчинення злочину та організовує роботу слідчо-оперативної групи з метою встановлення таких фактичних обставин:

- чи відома особа, яка вчинила злочин і якщо так, то дані про неї (вік, стать, місце проживання чи можливого перебування, місце роботи чи навчання, коло спілкування, особисті якості, прикмети тощо);
- місце та час вчинення злочину;
- спосіб вчинення злочину;
- можливі мотиви злочину тощо.

Вищезазначені фактичні обставини можуть бути виражені в речових доказах, документах, свідченнях тощо.

Вибір і аналіз норми права. Наприклад, після збору фактичних обставин справи слідчий повинен здійснити юридичну кваліфікацію. Остання представляє собою оцінку обставин справи шляхом співвіднесення конкретного випадку з нормами права. Слідчому необхідно встановити:

- в якій статті (чи її частині), якого закону міститься норма права, що визначає вчинене діяння як заборонене;
- чи діє ця норма права на конкретній території, в даний момент та чи поширюється її дія на осіб, пов'язаних з цією справою. При цьому слід керуватися останньою редакцією офіційного видання закону з усіма змінами і доповненнями на день застосування норми права та дотримуватись положення ст. 58 Конституції України, за яким «закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи»;
- як необхідно розуміти норму права, виражену в конкретній статті (цей процес має назву – тлумачення норм права).

Прийняття рішення по справі та документальне оформлення ухваленого рішення. У межах цієї основної стадії необхідно вести мову також і про можливість (але не обов'язковість) оскарження (або

опротестування) прийнятого рішення, що в свою чергу ініціює розгляд справи вищою інстанцією чи іншим державним органом і може привести до факультативної стадії – винесення зміненого рішення.

Виконання прийнятого рішення. На цій стадії можна виділити дві факультативні: організація контролю за виконанням прийнятого рішення (є характерною для галузей публічного права) та доведення прийнятого рішення до зацікавлених осіб.

Застосування норм права досягає ефекту в разі виконання правозастосовними органами відповідних вимог.

Вимоги до застосування норм права – юридичні правила (умови), за допомогою яких правозастосовний орган (суд, адміністрація державних органів та інші) втілює в життя принципи права.

Вимоги до застосування норм права:

- законність;
- обґрунтованість;
- доцільність;
- справедливість.

Законність означає, що при вирішенні конкретної справи суб'єкт правозастосування повинен діяти точно у відповідності зі змістом норми права, яку він застосовує, в межах своєї компетенції, суворо дотримуватися процедури розгляду справи. При цьому суб'єкт правозастосування повинен діяти за принципом – дозволено робити лише те, що прямо передбачено в законі. Наприклад, слідчий при вирішенні кримінальної справ вивчає обставини в такому вигляді, в якому вони існували фактично, не допускаючи помилкових уявлень і дотримується тим самим вимоги законності.

Вимога законності відносно процесу правозастосування складається з таких ключових обов'язків:

– не виходити за межі норми права, належним чином її тлумачити, суворо дотримуватись її змісту, здійснювати правильну кваліфікацію справи і приймати рішення відповідно до правила поведінки цієї норми. Це стосується як норм матеріального, так і процесуального права;

– правозастосовне рішення повинно прийматись державним органом у межах його компетенції;

– правозастосувач не має права ухилятися від здійснення дій, які входять до його компетенції. Законність вимагає застосування норм права завжди, коли є обставини, які ними передбачені.

Обґрунтованість означає, що правозастосовні акти повинні бути

мотивованими. Значною мірою ця вимога співпадає з вимогою законності. Однак можна керуватися законністю формально, не враховуючи конкретні обставини, що призведе до негативних наслідків. Це свідчить про необхідність в кожному випадку керуватися двома вимогами одночасно. Прийняття обґрунтованого правозастосовного акта поєднано з проблемою пошуку істини, яка виникає в кожному випадку. **Обґрунтованість означає, що:**

– повинні бути встановлені всі юридично значущі факти по справі;

– ці факти треба зафіксувати, всебічно і об'єктивно вивчити;

– факти, які викликають сумнів, повинні бути відкинутими;

– рішення правозастосовного органу не може ґрунтуватися на неперевірених або сумнівних фактах. Достовірність в юриспруденції означає таке знання фактичних обставин, яке не лише відповідає реальній дійсності, фактичному стану речей, але і доведено, тобто обґрунтовано юридично визнаними доказами.

Доцільність визначається як співвідношення між метою, що міститься в нормі права і діяльністю суб'єкта щодо реалізації цієї норми. Правозастосування повинно здійснюватися оптимальним шляхом.

Справедливість передбачає застосування рівної міри за юридично однакові діяння. Необхідно також враховувати індивідуальні особливості особи та конкретні обставини справи. Наприклад, справедливий вирок суду сприяє як виправленню злочинця, так і попередженню злочинів.

2.3. Система права. Система законодавства

Будь-яке право має свою систему, навіть якщо воно несистематизоване. Система показує, з яких частин, елементів складається право, і як вони співвідносяться між собою. Система права об'єднує всі норми, що належать до внутрішньодержавного права. Вона взаємодіє із системою міжнародного права, яке являє собою систему норм, що виражають узгоджену волю різних держав.

Система права – це обумовлена станом суспільних відносин внутрішня побудова права, яка полягає в єдності і узгодженості всіх чинних правових норм, їх логічному розподілі за галузями та інститутами.

Елементи системи права: юридична норма; правовий інститут; галузь права. Юридична норма – загальнообов'язкове формально визначене правило поведінки, яке встановлюється і гарантується державою. Вона формулюється у вигляді прав та обов'язків і є

обов'язковою для виконання всіма суб'єктами. Всі норми права, що регулюють однорідні суспільні відносини, об'єднуються в галузь права. Галузь права – система юридичних норм, що регулюють певну групу (вид) однорідних суспільних відносин. Кожна галузь права включає в себе правові інститути. Інститут права – система юридичних норм, що регулюють різновид певного виду суспільних відносин.

В останні десятиліття проявляються тенденції до поділу системи права на публічне (галузі, що регулюють відносини між особою і владними органами держави) і приватне (галузі, що регулюють відносини між громадянами та між громадянами й організаціями, об'єднаннями). Проте у сучасному світі чисто публічних і чисто приватних галузей права не існує.

В юридичній практиці України термін «законодавство» за рішенням Конституційного Суду України треба розуміти як такий, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, Постанови Верховної Ради України, Укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України.

Система законодавства – це комплекс чинних нормативно-правових актів держави, які зв'язані між собою й одночасно поділені на частини.

Системи права і законодавства створюються законодавцем, але в результаті різних його дій. Система права складається історично, для її виникнення не обов'язкові кодифікація і консолідація норм права. Система законодавства складається в результаті цілеспрямованої діяльності. Для створення галузей законодавства необхідна впорядкованість, що виражається в систематизації.

Ознаки, що розрізняють систему права і систему законодавства:

– первинний елемент системи права – юридична норма, яка складається з гіпотези, диспозиції і санкції, а первинний елемент системи законодавства – нормативно-правовий припис, стаття нормативно-правового акту, яка не завжди має всі названі структурні елементи правової норми; одиниці права – галузі, інститути, а одиниці законодавства – кодекси, закони;

– система права – це сукупність правових норм, система законодавства – сукупність джерел права, які є формою вираження правових норм; система права відображає внутрішню будову права, система законодавства – зовнішня форма системи права; система законодавства є формою, а система права – змістом;

– система права має об'єктивний характер, бо відображає суспільні відносини, система законодавства носить суб'єктивний характер, зумовлений потребами юридичної практики;

– система права – це сукупність норм, які поділяються за предметними ознаками (галузями), система законодавства – це сукупність нормативно-правових актів, що об'єднується як за допомогою галузевого принципу, так і без нього; законодавство не співпадає з галузями та інститутами права, бо може включати в себе норми різних галузей (закон регулює різні суспільні відносини);

5) за обсягом матеріалів система законодавства більш широка, ніж система права, бо включає до свого змісту крім норм права правові поняття, завдання, мету прийняття нормативно-правового акту, програмні положення, декларації, які не входять у систему права;

6) система права більш цілісна, стійка, стабільна на відміну від системи законодавства, що постійно розвивається.

2.4. Нормотворча техніка

Важливим інструментом нормотворчої діяльності є **нормотворча техніка** – система засобів і правил вираження та закріплення змісту нормативно-правових актів, використання якої забезпечує ясність, точність, чіткість і несуперечність цих актів.

За видами актів, при створенні яких використовується нормотворча техніка, можна виокремити законодавчу техніку і техніку творення підзаконних нормативно-правових актів.

У складі нормотворчої техніки можна виділити такі групи засобів і правил:

1. Філологічні засоби і правила, які забезпечують стислість, зрозумілість, точність мови нормативно-правового акта. Вони включають використання таких засобів, як слова, словосполучення, речення, аббревіатури, розділові знаки тощо.

Філологічні правила вимагають: відповідності мови акта нормам українського правопису; експресивної нейтральності (беземоційності), неупередженості мови акта; доступності мови акта, що досягається за рахунок її точності, простоти, стислості, та ін.

2. Логічні правила та засоби, що забезпечують послідовність і несуперечливість нормативно-правового акта. Вони формуються, зокрема, через утворення і використання таких логічних засобів, як поняття, судження, умовиводи; додержання основних логічних законів (тотожності, суперечності (несуперечності), виключення третього);

Додержання правил формальної та деонтичної логіки забезпечує

послідовність викладення змісту, узгодженість нормативно-правових приписів, недопущення логічних суперечностей, послідовне однакове використання понять.

3. Структурні засоби і правила, які забезпечують поділ нормативно-правового акта на його структурні елементи. Структура нормативно-правового акта може включати: преамбулу, основну частину, прикінцеві та перехідні положення, додатки. Нормативно-правовий акт залежно від виду та обсягу поділяється на пункти і підпункти, абзаци пунктів, статті та частини статей, частини, розділи та підрозділи, глави, книги та ін.

4. Засоби і правила оформлення документів, що визначають використання реквізитів нормативно-правового акта. Такими реквізитами є: вид акта; назва суб'єкта нормотворчості; найменування (заголовки) нормативно-правового акта; підпис посадової особи; дата і місце прийняття, номер акта; номер акта в Єдиному державному реєстрі нормативних актів.

5. Засоби і правила, що відповідають за системні зв'язки нормативно-правових актів. До них належать: відсилання (позначення зв'язків між приписами нормативно-правових актів); доручення підготувати і прийняти певний нормативно-правовий акт, привести власні акти у відповідність до прийнятих; оперативні приписи, за допомогою яких вводяться в дію і припиняється дія норм права; примітки; правові застереження та ін.

Для забезпечення системності слід досягти несуперечності між нормативно-правовими приписами, скоротити до мінімуму кількість нормативно-правових актів з одного й того самого питання, уникати необгрунтованого дублювання нормативно-правових приписів, узгоджувати акти, що видаються, з раніше прийнятими (своєчасно скасовувати акти та їх частини, що суперечать новому акту, вносити необхідні зміни до чинних актів тощо), мінімізувати відсилання до нечинних нормативно-правових актів, оперативно приймати необхідні акти, системно використовувати термінологію.

6. Спеціально-юридичні засоби і правила. До них належать термінологія законодавства, юридична конструкція, презумпція, фікція, галузева типізація, спосіб формулювання норм права тощо.

2.5. Юридична техніка. Юридичний акт. Акти офіційного тлумачення норм права

Термін «юридична техніка» вживається з подвійним змістом: ним позначають науку про юридичну техніку та саму юридичну техніку як систему вимог-правил, що висуваються до текстів нормативно-правових та індивідуальних актів.

Юридична техніка вимагає професійної майстерності викладу правового матеріалу. Норми права повинні бути погоджені з іншими правовими нормами без повторів і прогалин, викладені державною мовою точно, чітко, зрозуміло, грамотно. Такий виклад норми права вимагає майстерності, яка досягається кропіткою працею, досвідом і практичними навичками. Володіння юридичною технікою є невід'ємним елементом професійної свідомості та професійної правової культури.

Предметом юридичної техніки є найбільш загальні закономірності здійснення юридичної діяльності та її результати, що відображаються у змісті нормативно-правового чи індивідуального акта. Об'єктом юридичної техніки є текст нормативно-правового чи індивідуального акта. Основним призначенням юридичної техніки є: точний, повний, чіткий, правильний виклад акту-волевиявлення в акті-документі, відображення у тексті документа справжньої волі правотворця/правозастосувача.

Юридичний акт – волевиявлення держави (її органів, посадових осіб), формально обов'язкове для виконання. Соціальна роль державного юридичного акта полягає у тому, що через нього держава об'єктивує, виражає свою волю, доводить її до відповідних суб'єктів, створює формально обов'язкові передумови для узгодження з цією волею поведінки учасників суспільного життя. Цим держава впливає на поведінку громадян, діяльність різноманітних об'єднань та угруповань, реалізує у правовій формі свої функції. Існують інші форми волевиявлення держави (заяви, звернення, ноти тощо), однак вони, як правило, не містять обов'язкових приписів.

Акт офіційного тлумачення норм права (інтерпретаційно-правовий акт) - це акт-документ, який містить роз'яснення змісту і порядку застосування правової норми, сформульоване уповноваженим органом у рамках його компетенції, і має обов'язкову силу для всіх, хто застосовує норми, що роз'яснюються.

Норма тлумачення - своєрідна «тінь» норми, що тлумачиться, вона не існує окремо від самої норми і може бути реалізована на практиці лише у разі її застосування. У природі тінь завжди в цілому відповідає її матеріальній основі.

Ознаки акта тлумачення норм права полягають у тому, що він:

– діє разом з тим нормативно-правовим актом, у якому містяться норми права, що тлумачаться, залежить від них і, як правило, поділяє їх долю;

– є формально-обов'язковим для всіх, хто застосовує норми, що роз'яснюються;

– не виходить за межі норми, що тлумачиться, являє собою уточнююче судження про норму права, а не нове нормативне розпорядження;

– приймається лише правотворчими або спеціально уповноваженими суб'єктами;

– має спеціальну письмову форму вираження акта-документа (роз'яснення, інструктивні листи та ін.).

Щоб уникнути підміни актів більшої юридичної сили актами меншої юридичної сили, слід скоротити кількість роз'яснень, що виходять від нижчих управлінських органів. Серед інтерпретаційних актів правозастосовних органів слід віддати перевагу актам суду і арбітражу. Свої роз'яснення суд і арбітраж дають на основі вирішення конкретних справ, підсумовуючи судову і арбітражну практику.

ТЕМА 3. РЕАЛІЗАЦІЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ЮРИДИЧНИХ ПРАВ ТА ЮРИДИЧНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

3.1. Поняття суб'єктивного права та об'єктивного юридичного обов'язку.

Суб'єктивне право - це передбачена нормами права міра можливої поведінки учасника правовідносин. Іншими словами, це міра поведінки, що належить уповноваженій особі для задоволення її інтересів та потреб і яка забезпечується відповідними юридичними обов'язками інших (зобов'язаних) осіб.

Ознаки суб'єктивного права:

– можливість певної поведінки;

– можливість, яка належить лише уповноваженому суб'єкту, яка надається для задоволення інтересів уповноваженої особи;

– наявне у правовідносинах;

- є мірою можливої поведінки, порушення якої вважається зловживанням правом;
- існує лише відповідно до юридичних обов'язків;
- встановлюється нормами права;
- забезпечується (гарантується) державою.

Елементами суб'єктивного права є:

- право на здійснення певних дій (право на власні дії);
- право вимоги від зобов'язаної особи здійснити певні дії (право на чужі дії);
- право звертатися до держави за захистом порушеного права (право на дії держави).

Юридичний обов'язок - це передбачена нормами права міра необхідної поведінки учасника правовідносин. Іншими словами, це міра належної поведінки зобов'язаної сторони в інтересах уповноваженої особи.

Ознаки юридичного обов'язку:

- необхідність певної поведінки;
- обов'язок, покладений лише на зобов'язану особу;
- покладається з метою задоволення інтересів уповноваженої особи;
- існує лише у правовідносинах;
- є мірою необхідної поведінки;
- існує тільки відповідно до суб'єктивного права;
- встановлюється нормами права;
- забезпечується (гарантується) державою.

Структуру юридичного обов'язку становлять такі елементи:

- необхідність здійснення або утримання від певних дій;
- необхідність виконання вимог уповноваженої сторони;
- необхідність нести юридичну відповідальність у разі невиконання або неналежного виконання покладених зобов'язань.

Суб'єктивне право та юридичний обов'язок об'єднує те, що вони впливають з норм права, забезпечуються державою, існують у певних межах - це завжди міра поведінки

3.2. Порядок звернення громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування

Відповідно до ст. 40 Конституції України усі мають право направляти індивідуальні, чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Вимоги до звернення:

– у зверненні має бути зазначено прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина, викладено суть порушеного питання, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги;

– звернення може бути усним (викладеним громадянином і записаним посадовою особою на особистому прийомі) чи письмовим, надісланим поштою або переданим громадянином до відповідного органу, установи особисто чи через уповноважену ним особу, якщо ці повноваження оформлені відповідно до чинного законодавства. Письмове звернення також може бути надіслане з використанням мережі Інтернет;

– звернення може бути подано як окремою особою (індивідуальне), так і групою осіб (колективне). Письмове звернення повинно бути підписано заявником із зазначенням дати. Застосування електронного цифрового підпису при надсиланні електронного звернення не вимагається. Електронне звернення має відповідати всім вимогам письмового звернення, у тому числі містити підпис заявника (заявників) крім електронного цифрового підпису. Звернення, оформлене без дотримання цих вимог, повертається заявникові з відповідними роз'ясненнями не пізніше як через десять днів від дня його надходження, крім випадків, передбачених частиною першою статті 7 Закону України «Про звернення громадян».

– звернення, оформлені належним чином і подані у встановленому порядку, підлягають обов'язковому прийняттю та розгляду (ст.7). Забороняється відмова в прийнятті та розгляді звернення з посиланням на політичні погляди, партійну належність, стать, вік, віросповідання, національність громадянина, незнання мови звернення.

Не підлягають розгляду та вирішенню такі звернення:

- письмове звернення без зазначення місця проживання або не підписане автором, тобто анонімне звернення;
- звернення, з якого неможливо визначити суть порушеного питання;
- повторні звернення від однієї і тієї ж особи до одного і того ж органу (посадової особи) з одного і того ж питання, яке вже було вирішено даним органом (посадовою особою) по суті;
- звернення-скарга, яка подана із пропуском зазначених вище строків;
- звернення, подане особами, які визнані недієздатними у судовому порядку.

Звернення розглядаються і вирішуються у термін не більше одного місяця від дня їх надходження, а ті, які не потребують додаткового вивчення, невідкладно, але не пізніше п'ятнадцяти днів від дня їх отримання. Якщо в місячний термін вирішити порушені у зверненні питання неможливо, керівник відповідного органу, підприємства, установи, організації або його заступник встановлюють необхідний термін для його розгляду, про що повідомляється особі, яка подала звернення. При цьому загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні, не може перевищувати сорока п'яти днів.

Згідно зі статтею 18 Закону України «Про звернення громадян» громадянин, який звернувся із заявою чи скаргою до органів державної влади, має право:

- особисто викласти свої аргументи тій особі, яка перевіряла заяву або скаргу;
- брати участь у перевірці заяви або скарги;
- ознайомлюватись із матеріалами такої перевірки;
- подавати додаткові матеріали або вимагати запиту таких матеріалів органом, який розглядає заяву або скаргу;
- бути присутнім при розгляді заяви або скарги;
- користуватись послугами адвоката або іншого представника, якщо його повноваження оформлені відповідно до чинного законодавства;
- одержати письмову відповідь про результати розгляду поданої заяви або скарги;

– висловлювати усно або письмово прохання щодо дотримання таємниці розгляду заяви або скарги і вимагати виконання такого прохання;

– вимагати відшкодування збитків, які були заподіяні внаслідок порушення встановленого порядку розгляду звернень.

3.3. Процедура державної реєстрації фізичних осіб-підприємців в Україні

Для реєстрації ФОП спершу необхідно виконати деякі підготовчі дії:

Крок 1. Обираємо код запланованої діяльності за Класифікатором видів економічної діяльності (КВЕД). Перелік КВЕДів можна знайти на сайті Державної служби статистики України <http://kved.ukrstat.gov.ua>

Крок 2. Готуємо заяву та інші документи для реєстрації фізичної-особи підприємця.

На цьому етапі можна обрати спрощену систему оподаткування або реєстраційну заяву про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість (ПДВ).

Реєстрацію фізичних осіб-підприємців уповноважені здійснювати суб'єкти державної реєстрації:

– виконавчі органи сільських, селищних та міських рад (у разі прийняття відповідною радою рішення про набуття таких повноважень), Київська та Севастопольська міські, районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації;

– нотаріуси;

– акредитовані суб'єкти (підприємства, які мають акредитацію Міністерства юстиції України).

Варто знати, що є два способи подати документи для державної реєстрації: у паперовому варіанті та більш швидкий - в електронному (за посиланням: <https://online.minjust.gov.ua>)

Електронна реєстрація ФОП:

- зареєструватися на сайті <https://online.minjust.gov.ua>;
- увійти в персональний кабінет;
- сформулювати заяву;
- підписати заяву шляхом накладення власного кваліфікованого електронного підпису (КЕП);
- відправити заяву;
- отримати документ.

Розгляд документів здійснюється протягом 24 годин після їх надходження, за винятком вихідних та святкових днів.

Реєстрація фізичної особи - підприємця здійснюється безкоштовно.

Підстави, за якими може бути відмовлено у реєстрації ФОП:

- документи подано особою, яка не має на це повноважень;
- у Єдиному державному реєстрі містяться відомості про судові рішення щодо заборони у проведенні реєстраційної дії;
- не усунуто підстави для зупинення розгляду документів протягом встановленого строку;
- наявні обмеження на зайняття підприємницькою діяльністю, встановлені законом;
- наявність в Єдиному державному реєстрі запису, що фізична особа вже зареєстрована як ФОП;
- подані документи суперечать вимогам законів.

Повідомлення про відмову у проведенні державної реєстрації повинно містити посилання на конкретну норму законодавства із зазначенням, що саме порушено під час оформлення та подання документів.

3.4. Державна реєстрація суб'єкта підприємницької діяльності - юридичної особи

Першим кроком до легалізації підприємства є його державна реєстрація як суб'єкта підприємницької діяльності - юридичної особи.

Для здійснення державної реєстрації необхідно звернутися до виконавчого комітету міської, районної у місті ради або до районної, районної міст Києва і Севастополя державної адміністрації (органу державної реєстрації) за місцезнаходженням підприємства.

Місцезнаходженням підприємства вважається місцезнаходження (розміщення) його постійного керівного органу (дирекції, правління тощо). Місцезнаходженням підприємства на дату його державної реєстрації може бути:

- місцезнаходження (місце проживання) одного із засновників підприємства;
- місцезнаходження за іншою адресою, що підтверджується договором, який передбачає передачу засновникові підприємства у власність або в користування приміщення або його частини.

Для проведення державної реєстрації підприємства до органу державної реєстрації подаються такі документи:

– установчі документи в повному обсязі для створюваної організаційно-правової форми суб'єкта підприємницької діяльності відповідно до вимог законодавства;

– реєстраційна картка суб'єкта підприємницької діяльності - юридичної особи;

– документ, що засвідчує внесення плати за державну реєстрацію;

– документ, що засвідчує сплату власником (власниками) внеску до статутного фонду суб'єкта підприємницької діяльності в розмірі, передбаченому законом.

Статтею 8 Закону України «Про підприємництво» передбачено, що до органу державної реєстрації під час створення відкритих акціонерних товариств (крім відкритих акціонерних товариств, створених у процесі приватизації та (або) корпоратизації) також подається засвідчений Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіт про наслідки підписки на акції.

Плата за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності (реєстраційний збір) для юридичних осіб становить 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а за прискорену, протягом одного дня, державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності - потрійний розмір реєстраційного збору, тобто 21 неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

70% коштів, одержаних від плати за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, зараховуються до місцевого бюджету за місцезнаходженням (місцем проживання) суб'єкта підприємницької діяльності, що реєструється, а 30 відсотків - до державного бюджету. Тому Вам необхідно перерахувати реєстраційний збір на два розрахункові рахунки, реквізити яких Ви можете дізнатися в органі державної реєстрації (або в установі Ощадбанку).

За наявності всіх документів, необхідних для державної реєстрації, орган державної реєстрації зобов'язаний протягом не довше ніж за п'ять робочих днів від дня їх надходження внести дані реєстраційної картки до Реєстру суб'єктів підприємницької діяльності й видати Свідоцтво про державну реєстрацію (перереєстрацію) суб'єкта підприємницької діяльності - юридичної особи.

3.5. Порядок укладення цивільноправових договорів

Цивільно-правовий договір з фізичною особою (договір цивільно-правового характеру) - домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Предметом договору може бути виконання робіт чи надання послуг та укладатися у формі договору підряду або надання послуг. Сторонами за договором є виконавець та замовник. Договір укладається у письмовій формі на певний строк та на виконання конкретної роботи, тому ці умови мають бути чітко прописані в договорі (статті 846, 905 ЦК України). Договір може мати нерегулярний, одноразовий або ненормований характер.

За договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти і оплатити виконавцю виконану роботу (ст. 837 ЦКУ).

За договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцю зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором (ст. 901 ЦКУ).

Особливості договору:

– виконавець не включаються до штату роботодавця. Він самостійно вирішують питання свого виробничого процесу, виконує роботу на свій ризик;

– виконавець, на відміну від працівника, не підпорядковується правилам внутрішнього трудового розпорядку, (не зобов'язаний дотримуватися графіку роботи, встановленого підприємством) та інші локальні акти підприємства (різного роду положення, колективні договори);

– виконавець не має соціальних гарантій працівника, який працює відповідно до трудового договору (права на відпустку, матеріальну допомогу, різного роду компенсації, лікарняні тощо);

– у трудовій книжці виконавця не робиться запис про оформлення трудових відносин. Стаж роботи підтверджується оригіналом договору;

– робота за договором за умови сплати страхових внесків зараховується до стажу роботи, що дає право на трудову пенсію.

Трудовий договір	Договір цивільно-правового характеру
<p>Відносини регулюються Кодексом законів про працю України;</p> <ul style="list-style-type: none"> - укладається, як правило, у письмовій формі, але може бути укладено і в усній; - мета – організація процесу праці; - трудова функція працівника не передбачає встановленого кінцевого результату; - безстроковий або строковий; - оплата праці не нижче встановленого державою мінімального розміру; - надаються щорічні і додаткові оплачувані відпустки; - ризик збитків покладається на роботодавця; - працівник підпорядковується правилам внутрішньої трудової розпорядку. 	<p>Відносини регулюються Цивільним кодексом України;</p> <ul style="list-style-type: none"> - укладається у письмовій формі; - мета - досягнення, визначеного договором результату; - результат виконання робіт/факт надання послуг фіксується в окремому документі – акт надання послуг/виконаних робіт; - строковий; - оплата здійснюється відповідно до умов договору у формі винагороди; - виконавець сам визначає собі час для відпочинку, відпустки не надаються; - виконавець діє на власний ризик; - виконавець самостійно організовує свій робочий процес та не підпорядковується правилам трудового розпорядку.

3.6. Про ліцензування видів господарської діяльності

Ліцензія - документ, що надається органом ліцензування, на право провадження суб'єктом господарювання визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, в електронному вигляді (запис про наявність ліцензії у такого суб'єкта господарювання в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців) або на паперовому носії;

Ліцензування - засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, спрямований на забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері ліцензування, захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів;

Ліцензуванню підлягають такі види господарської діяльності:

- 1) банківська діяльність;
- 2) надання фінансових послуг;

- 3) професійна діяльність на ринку цінних паперів;
- 4) діяльність у галузі телебачення і радіомовлення;
- 5) діяльність у сфері електроенергетики;
- 6) освітня діяльність закладів освіти;
- 7) виробництво і торгівля спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами;
- 8) діяльність у сфері телекомунікацій;
- 9) будівництво об'єктів IV і V категорій складності;
- 10) виробництво лікарських засобів, оптова та роздрібна торгівля лікарськими засобами, імпорт лікарських засобів;
- 11) виробництво та ремонт вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї; виробництво спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продаж;
- 12) виробництво вибухових матеріалів промислового призначення;
- 13) надання послуг і виконання робіт протипожежного призначення;
- 14) поводження з особливо небезпечними речовинами та небезпечними відходами;
- 15) медична практика;
- 16) діяльність банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини;
- 17) ветеринарна практика;
- 18) випуск та проведення лотерей;
- 19) туроператорська діяльність;
- 20) посередництво у працевлаштуванні за кордоном;
- 21) промисловий вилов риби, крім внутрішніх водойм та річок;
- 22) культивування, зберігання, перевезення рослин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;
- 3) діяльність, пов'язана з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації;
- 24) перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів;
- 25) зовнішньоекономічна діяльність;
- 26) транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом;

- 27) транспортування та розподіл природного газу, газу (метану) вугільних родовищ, його зберігання в обсягах;
- 28) централізоване водопостачання та водовідведення;
- 29) виробництво теплової енергії, транспортування теплової енергії;
- 30) охоронна діяльність.

3.7. Порядок оформлення декларації про доходи

Доходи які підлягають обов'язковому декларуванню:

- дохід від здачі рухомого та нерухомого майна в оренду або лізинг, якщо орендарем є фізична особа (пп. 164.2.5 ПКУ);
- винагороди людям, що працюють у приватних осіб дімробітниками, нянями, садівниками, водіями тощо (пп.164.2.2 ПКУ);
- доходи, отримані від продажу с/г продукції власного виробництва за умов, які відповідають чинному законодавству (пп. 165.1.24 ПКУ);
- якщо протягом одного звітного року фізична особа продає два або більше об'єкти рухомого майна, наприклад, легкові автомобілі, мотоцикли чи інший транспорт, такий дохід також підлягає декларуванню (пп. 173.2 ПКУ).

Декларація про доходи та майно державних посадових осіб - щорічна декларація, яка подається державними службовцями та іншими публічними посадовими особами відповідно до законодавства про державну службу та закону про протидію корупції.

Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (реєстр декларацій, або система е-декларування) - електронна онлайн-система, що дозволяє вносити, перевіряти та оприлюднювати майнові декларації держслужбовців та інших осіб, що за законом зобов'язані це робити.

Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) - центральний орган виконавчої влади України зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику.

3.8. Конституційні обов'язки людини і громадянина

Основні права нерозривно пов'язані з обов'язками громадян. **Основний обов'язок** – це встановлений Конституцією держави вид і міра необхідної обов'язкової поведінки громадянина.

Обов'язки закріплені у ст. ст. 65-68 Конституції України.

Класифікація конституційних обов'язків:

- 1) залежно від того належать ці обов'язки людині чи громадянину на обов'язки людини і обов'язки громадянина;
- 2) за сферами суспільного життя (особисті, політичні, соціальні, економічні, екологічні, сімейні, культурні);
- 3) за способом закріплення (прямо закріплені у конституції чи витікають з тлумачення її норм);
- 4) за функціональною спрямованістю дії (прямо і опосередковано діючі);
- 5) за адресатами (суб'єктами) дії (державні, суспільні, інших людей, власні);
- 6) за характером здійснення (в конкретних чи у загальних правовідносинах);
- 7) за формами здійснення (індивідуальні чи колективні);
- 8) за часом реалізації (постійні чи тимчасові);
- 9) за характером забезпечення (у право реалізаційній чи правозастосовчій діяльності).

Стаття 65 Конституції України встановлює конституційний обов'язок громадян України захищати свою Вітчизну, її незалежність та територіальну цілісність, шанувати її державні символи.

(Визначається Законами України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу»,
«Про альтернативну (невійськову) службу».

Ст. 66 Конституції України встановлює обов'язок кожного члена суспільства, не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки. Цей обов'язок щодо охорони природи деталізується Законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону атмосферного повітря», «Про природно-заповідний фонд України», «Про тваринний світ», «Про карантин рослин» і деякими іншими.

Обов'язок кожного члена суспільства сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом, передбачений **ст. 67 Конституції України**. Він є обов'язком усіх юридичних і фізичних осіб, які отримують доходи від підприємницької, трудової, творчої та іншої діяльності для забезпечення формування державного та місцевих бюджетів.

Ст. 68 Конституції України встановлює обов'язок кожного неухильно додержуватися Конституції

України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, що є запорукою стабільності у суспільстві та характерною ознакою побудови в нашій країні правової держави.

ТЕМА 4. ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА

4.1. Стадії правозастосовного процесу

Правозастосовна діяльність - це правова форма діяльності держави, яка забезпечує безперервність процесу здійснення нормативно-правових розпоряджень через наділення одних учасників правових відносин суб'єктивними юридичними правами, а інших - суб'єктивними юридичними обов'язками; полягає у розгляді і вирішенні індивідуальних справ, що мають юридичне значення.

Стадії правозастосовної діяльності:

1. встановлення фактичних обставин юридичної справи;
2. встановлення юридичної основи справи (правова кваліфікація);
3. тлумачення правових норм;
4. усунення (подолання) пробілу в праві;
5. ухвалення рішення справи по суті;
6. виконання рішення і контроль за правильним здійсненням дій тих, хто повинен реалізувати це рішення.

1. Встановлення фактичних обставин юридичної справи відбувається через доведення – творчу діяльність із встановлення і надання доказів, участь в їх дослідженні та оцінці. Доведення дозволяє відтворити той чи інший фрагмент дійсності, реконструювати обставини з метою встановлення істини для застосування норм права. Наприклад, предметом доведення у кримінальній справі є система обставин, встановлення яких необхідно для правильного вирішення кримінальної справи і виконання завдань кримінального судочинства. Законодавство фіксує, які обставини потребують доведення, а які ні (загальновідомі, презумпції, преюдиції), які факти доводяться певними засобами (наприклад, експертизою). Остаточна оцінка доказу завжди є справою суб'єкта правозастосування. Презумпції в галузі доказів і доведення – це припущення про факти, їх наявність чи відсутність.

Види презумпцій:

– неспростовні – це закріплене в законі припущення про наявність чи відсутність певного факту, який не підлягає сумніву й тому не потребує доведення (наприклад, презумпція недієздатності неповнолітньої особи);

– спростовні – це закріплене в законі припущення про наявність чи відсутність факту, який має юридичне значення, доки щодо цього факту не буде встановлене інше (наприклад, презумпція невинуватості особи).

Преюдиція – це виключення заперечуваності юридичної вірогідності одного разу доведеного факту.

2. Встановлення юридичної основи справи – вибір та аналіз норм права.

Вибір галузі, підгалузі, інституту права і знаходження норми права, яка може бути застосована до певного випадку. Не можна підганяти факти під гіпотезу обраної норми права.

Перевірку дійсності тексту нормативно-правового акта, в якому міститься шукана норма, тобто встановлення офіційного тексту норми права. Не можна посилатися на неофіційні тексти нормативно-правових актів. Слід керуватися останньою редакцією офіційного видання нормативно-правового акта з усіма змінами і доповненнями на день застосування норм права.

Аналіз норми права з погляду її дії в часі, просторі та за колом осіб. При цьому слід встановити:

– чи діяла норма права в момент, коли відбувалися досліджувані обставини;

– чи діє вона в момент розгляду конкретної справи;

– чи діє вона на території, де розглядається справа;

– чи поширюється вона на осіб, пов'язаних з цією справою.

При визначенні чинності закону в часі необхідно дотримуватися правила: «Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи» (ст. 58 Конституції України). При виявленні в ході вибору норм права протиріч або суперечностей змісту двох чи більше формально чинних норм необхідно вирішувати колізію норм права в такий спосіб:

– якщо норми права мають різну юридичну силу, то діє норма, що має вищу силу;

– якщо норми права мають однакову юридичну силу, то діє норма, прийнята пізніше.

З'ясування змісту норми права. Необхідна перевірка, чи немає офіційного тлумачення норми права. Якщо правотворчий орган видав нормативно-правовий акт, а потім – акт, у якому наводиться офіційне тлумачення, то таке тлумачення є обов'язковим для того, хто застосовує норму.

3. Тлумачення правових норм. Процес тлумачення норм права можна розкрити через такі елементи: суб'єкт, об'єкт, предмет і результат тлумачення.

Суб'єктом тлумачення можуть бути особи або група осіб, певний орган, тобто ті, від кого виходить акт тлумачення норм права. У залежності від суб'єкта тлумачення норм права буває офіційним та неофіційним і відрізняється один від одного ступенем загальнообов'язковості.

Об'єктом тлумачення є воля суб'єкта правотворчості. При тлумаченні з'ясовується те, що сказано в законі, витікає з його формулювання, а не те, чого хотів або мав на увазі законодавець. Відхід від його волі, підміна її власним розумінням, інтересами доцільності або необхідності недопустимі ні за яких обставин. Неможливо підмінити букву закону його духом, оскільки дух закону витікає саме з його букви, невіддільний від неї. Недотримання цього правила може мати своїм наслідком порушення законності й єдине розуміння законності буде втрачене.

Предмет тлумачення – це те, що підлягає безпосередньому тлумаченню в кожному окремому випадку. Тобто певна норма права або увесь нормативно-правовий акт, що тлумачать. Предметом тлумачення є конкретна форма (джерело) права (закон, указ, постанова тощо) або окрема її частина.

Результатом тлумачення є ті висновки, які одержав суб'єкт тлумачення в результаті з'ясування та роз'яснення волі суб'єкта правотворчості. Результати тлумачення повинні співпадати з волею суб'єкта правотворчості, відповідати змісту нормативно-правового акта та ні в якому разі довільно не розширювати, не звужувати волі суб'єкта правотворчості.

4. Усунення (подолання) пробілу в праві. У разі прогалин у цивільно-правових відносинах застосовується аналогія двох видів:

- аналогія закону;
- аналогія права.

Аналогія закону - рішення справи або окремого юридичного питання на основі правової норми, розрахованої на подібні випадки. Аналогія виключається, якщо вона прямо заборонена законом або

якщо закон пов'язує настання юридичних наслідків з наявністю конкретних норм.

Аналогія права - рішення справи або окремого юридичного питання на основі принципів права, загальних засад і змісту законодавства.

Аналогія права застосовується, коли:

- немає норми, яка прямо передбачає даний випадок;
- немає норми, яка передбачає подібний випадок.

При вирішенні справи за аналогією закону і аналогією права необхідно дотримання таких умов:

– аналогія допустима лише у випадку повної відсутності або неповноти правових норм;

– суспільні відносини, до яких застосовується рішення за аналогією, повинні бути врегульовані хоча б у загальній формі, тобто знаходитися в сфері правового регулювання;

– наявність подібності (аналогії) аналізованих обставин і обставин, передбачених наявною нормою, має бути в істотних, юридично рівнозначних ознаках; розбіжність - у деталях, в несуттєвому;

– пошук норми, що регулює аналогічний випадок, повинен йти спочатку в актах тієї ж галузі права, у разі відсутності такої - в іншій галузі та у законодавстві в цілому;

– вироблене в ході використання аналогії правове рішення не повинно суперечити дії розпоряджень закону, його меті;

– обов'язково має бути вмотивоване пояснення причин застосування рішення по аналогії до даного випадку.

Для заповнення прогалин у законі використовується також субсидіарне застосування норм права - додаткове застосування одного інституту або галузі права до відносин, що регулюються іншим інститутом або галуззю права.

5. Ухвалення рішення справи по суті.

Суди ухвалюють рішення, постанови іменем України негайно після закінчення судового розгляду. Рішення та постанови приймаються, складаються і підписуються в нарадчій кімнаті складом суду, який розглянув справу. Якщо в одному провадженні об'єднані кілька взаємопов'язаних самотійних вимог, суд може ухвалити щодо будь-якої вимоги часткове рішення та продовжити провадження в

частині невіршених вимог. Якщо за вимогами, об'єднаними в одне провадження, відповідачем є одна особа, ухвалення часткового рішення не допускається у разі обґрунтованих заперечень з боку відповідача.

Суд може вирішити питання розподілу судових витрат у додатковому рішенні після ухвалення рішення за результатами розгляду справи по суті.

6. Виконання рішення і контроль за правильним здійсненням дій тих, хто повинен реалізувати це рішення.

Забезпечення виконання судового рішення є безпосереднім обов'язком держави, яка повинна не лише впроваджувати ефективні механізми виконання судових рішень, а й забезпечувати їх функціонування в такий спосіб, щоб доступ до них мала кожна особа, право якої було порушено та на користь якої ухвалено судові рішення.

4.2. Порядок звернення з скаргою для проведення судового контролю

Право на звернення зі скаргою.

Відповідно до ст. 447 ЦПК України, сторони виконавчого провадження мають право звернутися до суду із скаргою, якщо вважають, що рішенням, дією або бездіяльністю державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення, ухваленого відповідно до цього Кодексу, порушено їхні права чи свободи.

Відповідно до ст. 447 ЦПК України, скарга подається до суду, який розглянув справу як суд першої інстанції. Про подання скарги суд повідомляє відповідний орган державної виконавчої служби, приватного виконавця не пізніше наступного дня після її надходження до суду.

Скаргу може бути подано до суду:

– у десятиденний строк з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її права або свободи;

– у триденний строк з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її права, у разі оскарження постанови про відкладення провадження виконавчих дій.

Пропущений з поважних причин строк для подання скарги може бути поновлено судом.

Скарга розглядається у десятиденний строк у судовому засіданні за участю стягувача, боржника і державного виконавця або іншої

посадової особи органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця, рішення, дія чи бездіяльність яких оскаржуються.

Неявка стягувача, боржника, державного виконавця або іншої посадової особи органу державної виконавчої служби, приватного виконавця, які належним чином повідомлені про дату, час і місце розгляду скарги, не перешкоджають її розгляду.

Якщо суд встановить, що особа, рішення, дія чи бездіяльність якої оскаржуються, звільнена з посади (не здійснює відповідну діяльність), він залучає до участі в справі посадову особу, до компетенції якої належить вирішення питання про усунення порушення права чи свободи заявника.

За результатами розгляду скарги суд постановляє ухвалу.

У разі встановлення обґрунтованості скарги суд визнає оскаржувані рішення, дії чи бездіяльність неправомірними і зобов'язує державного виконавця або іншу посадову особу органу державної виконавчої служби, приватного виконавця усунути порушення (поновити порушене право заявника).

Якщо оскаржувані рішення, дії чи бездіяльність були прийняті або вчинені відповідно до закону, в межах повноважень державного виконавця або іншої посадової особи органу державної виконавчої служби, приватного виконавця і право заявника не було порушено, суд постановляє ухвалу про відмову в задоволенні скарги.

4.3. Виконання ухвали суду

Виконання ухвали суду є кінцевим етапом судового контролю. У разі встановлення обґрунтованості скарги суд визнає оскаржувані рішення, дії чи бездіяльність неправомірними і зобов'язує державного виконавця або іншу посадову особу органу державної виконавчої служби, приватного виконавця усунути порушення (поновити порушене право заявника).

Якщо оскаржувані рішення, дії чи бездіяльність були прийняті або вчинені відповідно до закону, в межах повноважень державного виконавця або іншої посадової особи органу державної виконавчої служби, приватного виконавця і право заявника не було порушено, суд постановляє ухвалу про відмову в задоволенні скарги.

Судові витрати, пов'язані з розглядом скарги, покладаються судом на заявника, якщо було постановлено рішення про відмову в задоволенні його скарги, або на орган державної виконавчої служби чи приватного виконавця, якщо було постановлено ухвалу про задоволення скарги заявника.

Про виконання ухвали, постановленої за результатами розгляду скарги, відповідний орган державної виконавчої служби, приватний

виконавець повідомляють суд і заявника не пізніше ніж у десятиденний строк з дня її одержання.

4.4. Правозастосовні акти

Прийняте суб'єктом правозастосування рішення, висновок, до якого він приходить у результаті своєї діяльності, втілюється у правозастосовному акті. У ньому знаходять вираження всі попередні стадії правозастосовної діяльності.

Правозастосовний акт – це рішення, переважно документально оформлене, прийняте компетентним суб'єктом на основі правових норм, спрямоване на регулювання індивідуальних відносин шляхом виникнення, зміни чи припинення відповідних правовідносин.

Правозастосовні акти класифікують за такими підставами:

– за суб'єктами прийняття: а) акти органів законодавчої влади, б) акти органів виконавчої влади, в) акти органів судової влади, г) акти органів місцевого самоврядування;

– за галузевою належністю: а) акти застосування норм цивільного права, б) акти застосування норм адміністративного права і таке інше;

– за характером рішення: а) уповноважуючі (заохочувальні, засвідчувальні), б) зобов'язуючі, в) забороняючі;

– за спеціально-юридичними функціями права: а) регулятивні, б) охоронні;

– за способом вираження: а) письмові, б) усні, в) конклюдентні;

– за юридичною природою: а) основні (виражають остаточне рішення у справі – вирок суду), б) допоміжні (сприяють підготовці основних актів – постанова про залучення захисника, рішення про зупинення розгляду заяви про державну реєстрацію прав та їх обтяжень);

– за характером: а) матеріальні, б) процесуальні;

– за назвою: накази, постанови, рішення, укази, приписи, вирoki, дозволи, попередження, резолюції, протоколи, вказівки.

Акти застосування права мають категоричний характер, їх видання не залежить від волі тих, на кого вони поширюються. Проте це не означає, що в деяких випадках така залежність

може мати місце. Так, наприклад, у випадку прийняття на роботу чи призначення пенсії ініціатива суб'єкта є фактором, який передує виданню акта застосування норм права. Тут мають бути подані відповідні заяви зацікавлених суб'єктів права. Однак такі заяви не впливають на природу правозастосовних актів, їх автономність, категоричність, односторонній характер.

Роль суб'єктів правозастосування у правовідносинах, що виникають на основі актів застосування права, різна. В одних випадках суб'єкт правозастосування стає однією із сторін правовідносин з конкретними правами та обов'язками. Так, пенсійний орган не лише видає акт про призначення пенсії, але й здійснює її виплату; місцева держадміністрація на основі виданого нею ордера зобов'язана надати і квартиру і таке інше. В інших же випадках суб'єкт правозастосування виступає лише посередником для створення чи зміни правовідносин між різними суб'єктами (суд при розірванні шлюбу, розподілі майна і таке інше).

Розглядаючи природу правозастосовних актів, інколи ведуть мову про їх сутність і зміст.

Під сутністю розуміють головну властивість правозастосовних актів, яка пов'язана з сутністю права та визначається як виражена в актах воля суб'єкта правозастосування.

Зміст правозастосовних актів поділяють на абстрактний (формальний) і реальний (матеріальний).

Формальний зміст – це спосіб зовнішнього вираження індивідуально-правового веління (документально, усно або шляхом дії).

Фактичний зміст – це вказівка на конкретні права та обов'язки персонально-визначених суб'єктів.

Саме завдяки єдності формального і матеріального аспектів акти застосування права мають юридичне значення і здатні виконувати завдання владного упорядкування конкретних суспільних відносин.

Однією з важливих рис правозастосовних актів є їх юридична сила. **Юридична сила правозастосовного акта** – це його властивість, яка проявляється у співвідношенні цього акта з іншими правовими актами і характеризує його як обов'язковий для всіх адресатів.

Юридична сила правозастосовних актів виявляється в їх піднормативності (підзаконності) в порівнянні з нормативно-правовими актами та їх обов'язковості відносно інших індивідуальних актів. Ця властивість ґрунтується не тільки на силі застосованих норм, але й на владній компетенції правозастосовних суб'єктів. Неврахування цього положення призводить до ототожнення юридичної сили правозастосовних актів з юридичним значенням актів додержання, виконання і використання права. У порівнянні з останніми правозастосовні акти володіють більшою юридичною силою і відіграють особливу роль у механізмі правового регулювання. Не випадково окремі акти додержання, виконання і використання правових норм інколи не можуть бути реалізованими без правозастосовних актів. Окрім того, юридична сила надає правозастосовним актам владну здатність породжувати певні юридичні наслідки, викликати виникнення, зміну або припинення правовідносин.

Акти застосування норм права не можливі без юридичної сили, завдяки їй акти володіють обов'язковістю.

Співвідношення нормативно-правових і правозастосовних актів можна пояснити, розкривши їх спільні та відмінні ознаки.

Спільним між ними є те, що:

- це правові акти;
- приймаються уповноваженим (перш за все державними), а не будь-якими суб'єктом;
- мають державно-владний характер;
- володіють юридичною силою, обов'язковістю до виконання;
- забезпечуються потенційною можливістю державного примусу.

На відміну від нормативно-правового акта, правозастосовний акт:

- застосовується саме на основі нормативно-правового акта;
- конкретизує норму права стосовно індивідуальних ситуацій чи відносин;
- має персоніфікований (індивідуально-визначений) характер;

- не є формою (джерелом) права та розрахований лише на одноразове застосування;
- виступає юридичним фактом для виникнення, зміни чи припинення правовідносин;
- не завжди має документальну форму.

У зв'язку з тим, що застосування права має надзвичайно важливе значення для регулювання суспільних відносин, носить публічний характер, зачіпає інтереси багатьох осіб і органів, видання правозастосовних актів підпорядковане певному порядку і в необхідних випадках супроводжується передбаченою законом процедурою. Вона забезпечує послідовне проведення принципів законності при вирішенні конкретного випадку, глибокий і всебічний розгляд обставин справи, охорону прав і законних інтересів суб'єктів права.

Владний характер акта застосування права та його мета – необхідність виконання – вимагають, щоб такий акт був виражений зрозуміло і точно. Правозастосовний акт не повинен викликати сумнівів відносно намірів правоохоронного органу. Звідси високі вимоги, що пред'являються до оформлення актів застосування права – їх найменування, структури, мотивації, стилю, форми, підпису і таке інше.

На теперішній час оформлення багатьох правозастосовних актів регламентується в нормативному порядку. У першу чергу це стосується правоохоронних актів.

Важливим елементом форми правозастосовного акта є його структура, яка забезпечує викладення змісту акта найбільш зрозумілим чином. **У структурі правозастосовного акта** розрізняють вступну, описову (констатуючу), мотивувальну та резолютивну частини.

Особливу увагу слід звертати на мотивувальну частину.

Суб'єкти, яким адресується правозастосовний акт, повинні чітко розуміти підстави і причини видання конкретних актів. У кожному письмовому правозастосовному акті має міститись точне посилання на ті норми права, на застосування яких він спрямований.

ТЕМА 5. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОВИХ НОРМ В РІЗНИХ ГАЛУЗЯХ ПРАВА

5.1. Загальні правила складання та оформлення юридичного документа

Для складання службових документів в установах повинен використовуватися папір певних затверджених форматів (зокрема, А3 (297x420 мм), А4 (210x297 мм) та А5 (148x210 мм)). При цьому складання документів на папері довільного формату не дозволяється.

За загальним правилом, усі службові документи повинні оформлятися на бланках установи з обов'язковим додержанням таких правил:

- встановлюється два види бланків: бланк для листів і загальний бланк для інших видів організаційно-розпорядчих документів. За загальними правилами, виготовлення бланків конкретних видів документів допускається, якщо їх кількість на рік перевищує 200 одиниць;

- бланки кожного виду повинні виготовлятися на основі кутового або поздовжнього розміщення реквізитів. Реквізити заголовка розміщуються центрованим (початок і кінець кожного рядка реквізиту однаково віддалені від меж площі) або «прапоровим» (кожний рядок реквізиту починається від лівої межі площі) способом;

- бланки повинні виготовлятися друкарським способом на білому папері або папері світлих тонів фарбами яскравого кольору;

- бланки документів повинні мати такі поля: ліве - 20 міліметрів; верхнє - не менш як 10 міліметрів; праве і нижнє - не менш як 8 міліметрів.

Деякі внутрішні документи (заяви працівників, окремі службові довідки тощо) та документи, створювані від імені кількох або більше організацій, оформляються не на бланках.

Реквізити документа - це сукупність встановлених законом обов'язкових, формальних елементів у складі офіційного документа, відсутність яких позбавляє документ юридичної сили.

01 - зображення Державного Герба України, герба Автономної Республіки Крим

02 - зображення емблеми організації або товарного знака (знака обслуговування)

03 - зображення нагород

04 - код організації

05 - код форми документа

06 - назва організації вищого рівня

07 - назва організації

- 08 - назва структурного підрозділу організації
- 09 - довідкові дані про організацію
- 10 - назва виду документа
- 11 - дата документа
- 12 - реєстраційний індекс документа
- 13 - посилання на реєстраційний індекс і дату документа, наякий

дають відповідь

- 14 - місце складення або видання документа
- 15 - гриф обмеження доступу до документа 16-адресат
- 17 - гриф затвердження документа 18-резолуція
- 19 - заголовок до тексту документа
- 20 - відмітка про контроль
- 21 - текст документа
- 22 - відмітка про наявність додатків
- 23 - підпис
- 24 - гриф погодження документа
- 25 - візи документа
- 26 - відбиток печатки
- 27 - відмітка про засвідчення копії
- 28 - прізвище виконавця і номер його телефону
- 29 - відмітка про виконання документа і направлення його до

справи

- 30 - відмітка про наявність документа в електронній формі
- 31 - відмітка про надходження документа до організації
- 32 - запис про державну реєстрацію.

5.2. Особливості укладання трудових договорів

Трудовий договір - угода між працівником і власником установи, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а власник зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Трудовий договір може бути:

безстроковим, що укладається на невизначений строк;
на визначений строк, встановлений за погодженням сторін;
таким, що укладається на час виконання певної роботи.

Трудовий договір укладається, як правило, у письмовій формі. Додержання письмової форми є обов'язковим:

- при організованому наборі працівників;
- при укладенні трудового договору про роботу в районах з особливими природними географічними і геологічними умовами та умовами підвищеного ризику для здоров'я;
- при укладенні контракту;
- у випадках, коли працівник наполягає на укладенні трудового договору у письмовій формі;
- при укладенні трудового договору з неповнолітнім (стаття 187 КЗпП);
- при укладенні трудового договору з фізичною особою;
- в інших випадках, передбачених законодавством України

Працівник не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, та повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Особі, яка запрошена на роботу в порядку переведення з іншого підприємства, установи, організації за погодженням між керівниками підприємств, установ, організацій, не може бути відмовлено в укладенні трудового договору.

Забороняється укладення трудового договору з громадянином, якому за медичним висновком запропонована робота протипоказана за станом здоров'я.

При укладенні трудового договору забороняється вимагати від осіб, які поступають на роботу, відомості про їх партійну і національну приналежність, походження, реєстрацію місця проживання чи перебування та документи, подання яких не передбачено законодавством.

Існують також обмеження спільної роботи родичів на підприємстві, в установі, організації.

Особливості написання заяви про звільнення

Типовий документ складається письмово без помилок, помарок, розбірливим почерком, без непотрібних скорочень. Окремі організації мають у своєму розпорядженні бланки для заповнення.

У правому верхньому кутку найменування організації, посада адресата, ПІБ, одним рядком нижче дані адресанта (ПІБ, посада).

– заголовок документа «Заява» розміщується по середині аркуша.

– у заяві чітко вказується намір звільнитися.

– пишеться дата. При її відсутності не можна визначити в подальшому, скільки днів відпрацьовувати.

– підпис заявника, як підтвердження того, що саме ця людина власноруч написала заяву. При відсутності підпису, заява вважається недійсною.

Як правило, заява на звільнення подається особисто.

Інший варіант - відправка поштою, з послугою доставки. В такому випадку важливо врахувати час на доставку.

5.3. Резюме. Автобіографія. Рекомендаційний лист. Співбесіда.

Резюме - це документ, в якому подаються короткі відомості про навчання, трудову діяльність та професійні успіхи й досягнення особи, яка його складає.

Умовна структура резюме:

– назва документа;

– прізвище, ім'я, по батькові особи, яка складає резюме;

– мета складання резюме;

– дата і місце народження (якщо цього вимагає роботодавець);

- родинний стан;
- досвід роботи;
- освіта (випускникам і студентам доцільніше цей пункт подавати перед досвідом роботи);
- додаткова інформація (знання мов, уміння працювати на персональному комп'ютері, наявність водійських прав);
- контактний телефон;
- дата заповнення (не обов'язково, треба врахувати, що факсимільний апарат чи комп'ютер (під час отримання резюме електронною поштою) фіксують дату його отримання).

Резюме може також містити:

- короткий опис кваліфікації;
- відомості про громадську діяльність;
- відомості про членство в професійних об'єднаннях;
- інформацію про відбування військової служби;
- зазначення можливості відрядження, ненормованого робочого дня;
- відомості про рекомендації (від кого можна отримати характеристику).

Автобіографія - це стислий переказ основних етапів свого життя і головних досягнень, написаний у вільній формі. Найчастіше вона може знадобитися при прийомі на роботу, вступі до навчального закладу, для проходження практики, в військкомат або школу, тому при її складанні слід керуватися загальними правилами написання ділових листів.

Основні правила написання автобіографії:

- автобіографія повинна бути написана від руки на аркуші формату А4, або на роздрукованому бланку;
- не допускайте граматичних та орфографічних помилок;
- в залежності від цілей написання вашої автобіографії, правильно розставляйте акценти;
- не треба писати про себе все. Нікому не цікаві ваші теми рефератів в школі чи інституті або кличка вашої собаки;
- не варто писати про сумнівні факти із свого життя;
- в жодному разі не треба брехати. Будь-яка брехня рано чи пізно спливе;
- намагайтеся витримувати логічну лінію та вказувати дані в хронологічному порядку.

Рекомендаційний лист – це лист-підтримка, який допомагає одержувачу влаштуватися на роботу або просунути в кар'єрі.

Рекомендаційний лист, зазвичай, пише той, хто добре знає одержувача і може розповісти про його характер, навички та здібності. Рекомендаційний лист часто запитують після співбесіди, коли роботодавець хоче знати чи варто брати цю людину на роботу чи ні.

Рекомендаційний лист має відповідати нормам ділового листування і містити такі пункти:

- назву документа і заголовок;
- особисті дані роботодавця з попередньої компанії, де ви працювали;
- основний текст з описом обов'язків, досягнень і soft skills працівника;
- контакти рекомендувача;
- підпис автора рекомендації;
- печатку компанії або керівника (на бажання);
- дату складання документа.

Співбесіда - один із етапів прийому на роботу, членства в різних організаціях та партіях. Співбесіда - це інтерв'ю, яке складається з бесіди кандидата на посаду та представника роботодавця. Метою роботодавців на співбесіді є оцінка здібностей і особистості кандидата, чи здатний він виконувати певну роботу і займати певну посаду, а мета шукачів роботи - зрозуміти чи відповідає посада, умови праці і компанія його вимогам.

Співбесіда є основним методом відбору персоналу. Як правило, співбесіду проводять HR-менеджери, рекрутери або керівники підрозділу.

Методи проведення співбесіди:

- структурована співбесіда
- ситуаційна співбесіда
- проєктивна співбесіда
- співбесіда за компетенцією
- стресова співбесіда

5.4. Шлюбний договір

Шлюбний договір це така угода між подружжям, в якому закріплюються їх майнові права та обов'язки, в тому числі майнові права та обов'язки подружжя як батьків, а також врегульовуються майнові відносини між чоловіком та дружиною. Правове регулювання порядку укладення та виконання шлюбного договору визначені Главою 10 Сімейного Кодексу України.

Шлюбний договір можливо укладати за наявності наступних умов:

– вільне волевиявлення обох сторін, тобто примус однією стороною іншу сторону до укладення шлюбного договору не допускається;

– у договорі прописуються тільки майнові права та обов'язки подружжя або майнові права та обов'язки подружжя як батьків. Тобто особисті немайнові права або особистісні відносини між подружжям шлюбним договором не врегульовуються;

– договір не повинен порушувати права дитини а також ставити одного з подружжя у надзвичайно невідгідне матеріальне становище. Тобто, якщо в договорі, наприклад, прописати, що після розлучення за ініціативою жінки, чоловік звільняється від сплати аліментів на утримання дитини/дітей, то така умова порушує права дитини на забезпечення батьками і не є законною;

– обов'язкова письмова форму договору та нотаріальне засвідчення. Тобто не достатньо лише одних підписів сторін шлюбного договору для його укладення та дійсності в майбутньому, потрібно нотаріальне посвідчення такої угоди сторін.

5.5. Порядок укладання договору купівлі-продажу та поставки

Договір поставки має спільну з договором купівлі-продажу економічну природу (платна передача товару від одного суб'єкта до іншого). Проте договір поставки позначений рядом особливостей, які закріплено в законодавстві.

Договір поставки має такі відмітні риси:

а) сторонами договору є підприємці, тобто підприємства будь-якої організаційної форми і громадяни-підприємці;

б) постачальником товару може бути як його виготовлювач, так і посередницька організація, яка реалізує товари;

в) покупцем виступає суб'єкт, який одержує товар для виробничого споживання чи для наступної реалізації громадянам-

споживачам. На противагу договору поставки, договір купівлі-продажу може бути укладений між будь-якими суб'єктами - як між підприємцями, так і між громадянами;

г) предметом поставки є товар, призначений для ведення підприємницької діяльності чи іншої діяльності, яка не пов'язана з особистим споживанням. Предметом поставки не можуть бути цінні папери, майнові права. Як правило, товари визначаються родовими ознаками, але можуть бути товари індивідуального виготовлення;

д) характерною ознакою договору поставки можна вважати тривалий характер взаємовідносин сторін. Поставка товарів може здійснюватись не одноразово, а декількома партіями;

е) особливістю договору поставки є також те, що укладення договору і передача товару не збігаються в часі; остання, як правило, має відбуватися пізніше. Товар, що його належить поставити, до часу оформлення договору може бути відсутнім у натурі.

Договір купівлі-продажу

Згідно договору купівлі-продажу договором продавець зобов'язується передати майно у власність покупцеві, а покупець зобов'язується прийняти майно і сплатити за нього певну грошову суму.

Договір купівлі-продажу є відплатним. Набуваючи майно у власність, покупець сплачує продавцю визначену в договорі ціну речі.

Договір купівлі-продажу вважається укладеним з моменту досягнення згоди з усіх суттєвих умов. Основною ознакою договору купівлі-продажу є перехід майна у власність покупця. Сторонами за договором виступають чи безпосередньо власники майна або грошей, чи особи, які на підставі закону або договору здійснюють замість власника вказану операцію.

Сторонами договору купівлі-продажу є продавець і покупець. Ними можуть бути як громадяни, так і юридичні особи. Суб'єктом договору купівлі-продажу може також виступати держава.

До організацій - учасників договору купівлі-продажу застосовуються дві вимоги: по-перше, організація має бути юридичною особою; по-друге, укладення договорів купівлі-продажу не повинно суперечити цілям юридичної особи.

Змістом договору купівлі-продажу є умови договору, серед яких суттєвими є предмет, ціна і строк виконання зобов'язань.

5.6. Правове регулювання надання побутових послуг

Побутова послуга - вид діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної із задоволенням конкретної побутової потреби індивідуального замовника. Інша версія (опосередкована).

Послуги і продукція у сфері побутового обслуговування - це послуги, які пов'язані з веденням домашнього господарства, виконанням різноманітних ремонтних робіт, забезпеченням санітарно-гігієнічних та інших потреб населення, а також з виготовленням за індивідуальними замовленнями особистих речей та предметів господарського призначення.

У приміщенні, де проводиться приймання та видача замовлень, на видному і доступному для замовників місці повинні розміщуватися:

- правила побутового обслуговування населення;
- витяг із Закону України «Про захист прав споживачів» у частині надання послуг;
- перелік побутових послуг, що надаються;
- інформація про повне найменування виконавця, його адреса, номери телефонів, прізвище, ім'я та по батькові керівника (власника);
- копії свідоцтв про державну реєстрацію, сертифікатів відповідності на послуги, які підлягають обов'язковій сертифікації, а також копії торгових (спеціальних торгових) патентів, спеціальних дозволів (ліцензій) за видами послуг, які підлягають патентуванню та ліцензуванню;
- зразки матеріалів та затверджених в установленому порядку виробів;
- ціни і тарифи на послуги, матеріали та вироби;
- перелік нормативно-технічних документів, вимогам яких повинні відповідати послуги;
- гарантійні зобов'язання виконавця послуг;
- інформація про працівників, які обслуговують замовників, номери телефонів місцевих органів виконавчої влади, перелік категорій громадян, які користуються пільгами в отриманні побутових послуг;
- книга відгуків і пропозицій.

5.7. Способи забезпечення цивільних зобов'язань

Засоби забезпечення виконання зобов'язань - сукупність заходів, за допомогою яких учасники договірних відносин впливають один на одного з метою належного виконання передбаченого договором завдання, дотримання визначених меж поведінки під загрозою вчинення кредитором певних дій, які обумовлюють настання негативних наслідків майнового характеру для боржника.

Відповідно до ст. 546 ЦКУ до видів забезпечення виконання зобов'язання належать: неустойка; порука; гарантія; завдаток. застава; притримання; право довірчої власності, інші види забезпечення виконання зобов'язання, які мають такі спільні риси:

- спрямованість на спонукання боржника виконати забезпечене зобов'язання належним чином під загрозою настання для нього невігідних наслідків (як правило, майнових);

- всі засоби забезпечення виконання зобов'язань покликані попереджувати негативні наслідки для кредитора, які настають чи можуть виникнути у разі порушення забезпечених зобов'язань боржником;

- майнові наслідки настають виключно у випадку порушення основного зобов'язання.

Правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання вчиняється у письмовій формі.

Неустойка - це грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання.

Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Особливості неустойки:

- предметом неустойки може бути грошова сума, рухоме і нерухоме майно;

- якщо предметом неустойки є грошова сума, її розмір встановлюється договором або актом цивільного законодавства;

- розмір неустойки, встановлений законом, може бути збільшений у договорі, якщо таке збільшення не заборонено законом;

- сторони можуть домовитися про зменшення розміру неустойки, встановленого актом цивільного законодавства, крім випадків, передбачених законом;
- сплата (передання) неустойки не звільняє боржника від виконання свого обов'язку в натурі;
- сплата (передання) неустойки не позбавляє кредитора права на відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання

Порука - обов'язок поручителя перед кредитором нести відповідальність за порушення боржником своїх зобов'язань. Порука виникає на базі договору поруки.

Особливості поруки:

- поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником;
- порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або у повному обсязі;
- поручителем може бути одна особа або кілька осіб;
- у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя;
- поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки;
- особи, які спільно дали поруку, відповідають перед кредитором солідарно, якщо інше не встановлено договором поруки;
- боржник, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, повинен негайно повідомити про це поручителя;
- поручитель, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, у зв'язку з ненаправленням йому боржником повідомлення про виконання ним свого обов'язку, має право стягнути з кредитора безпідставно одержане або пред'явити зворотну вимогу до боржника;
- поручитель має право на оплату послуг, наданих ним боржникові.

Гарантія - порука в чомусь, забезпечення чого-небудь; умови, що забезпечують успіх чого-небудь.

Особливості гарантії:

- гарант за договором має право на оплату послуг, наданих ним боржникові;

- зобов'язання гаранта перед кредитором не залежить від основного зобов'язання (його припинення або недійсності), зокрема і тоді, коли в гарантії міститься посилання на основне зобов'язання (ст. 562 ЦКУ).

Правові наслідки порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією (ст. 563 ЦКУ)

- у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, гарант зобов'язаний сплатити кредиторів грошову суму відповідно до умов гарантії;

- вимога кредитора до гаранта про сплату грошової суми відповідно до виданої ним гарантії пред'являється у письмовій формі. До вимоги додаються документи, вказані в гарантії;

- у вимозі до гаранта або у доданих до неї документах кредитор повинен вказати, у чому полягає порушення боржником основного зобов'язання, забезпеченого гарантією;

- кредитор може пред'явити вимогу до гаранта у межах строку, встановленого у гарантії, на який її видано;

кредитор не може передавати іншій особі право вимоги до гаранта, якщо інше не встановлено гарантією;

- обов'язок гаранта перед кредитором обмежується сплатою суми, на яку видано гарантію. У разі порушення гарантом свого обов'язку його відповідальність перед кредитором не обмежується сумою, на яку видано гарантію, якщо інше не встановлено у гарантії.

Строк дії гарантії:

- гарантія діє протягом строку, на який вона видана;

- гарантія є чинною від дня її видачі, якщо в ній не встановлено інше;

- гарантія не може бути відкликана гарантом, якщо в ній не встановлено інше.

Завдаток - грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторів боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання. Якщо не буде встановлено, що сума, сплачена в рахунок належних з боржника платежів, є завдатком, вона вважається авансом.

Умови здійснення передоплати у формі завдатку:

- сторони мають прямо зазначити у договорі, що кошти, які сплачуються покупцем у рахунок майбутніх платежів є завдатком;

- договір, який містить положення про завдаток має обов'язково укладатися у письмовій формі, при чому такі положення можуть бути включені до основного договору (договору купівлі-продажу), або сторони можуть укласти окремий письмовий договір (договір про завдаток).

- між сторонами має бути укладений договір, яким передбачаються зобов'язання сторін (сплата коштів покупцем та передання майна продавцем). Тобто, договір про наміри або попередній договір (договір відповідно до якого сторони зобов'язуються укласти основний договір у майбутньому) не може містити положень про завдаток.

Аванс - сума, що сплачується як попередній платіж у рахунок належних платежів. Відповідно аванс не виконує забезпечувальної функції. Сторона, що видала аванс, вправі вимагати його повернення в разі припинення зобов'язання до початку його виконання, а також у всіх випадках невиконання договору.

На відміну від авансу завдаток підлягає поверненню тільки в разі припинення зобов'язання до початку його виконання або внаслідок неможливості виконання. У разі сумніву щодо правової природи суми, сплаченої в рахунок належних зі сторони за договором платежів, ця сума вважається сплаченою як аванс, якщо не буде прямо вказано, що вона є завдатком. Це обумовлено ч. 2 ст. 570 ЦКУ.

Також відмітною ознакою є і те, що якщо видача й одержання завдатку є безумовним доказом факту вчинення договору, то видача авансу безумовним доказом факту укладення договору не є.

ТЕМА 6. ЗАХИСТ ПОРУШЕНИХ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ

6.1. Адміністративно-правовий захист. Позовна заява

Адміністративно-правовий захист - це сукупність способів, прийомів і різних процесуальних дій, встановлених у законному порядку, за допомогою яких здійснюється відновлення порушеного права особи.

Способи захисту цивільних прав та інтересів

- визнання права;
- визнання правочину недійсним;

- припинення дії, яка порушує право;
- відновлення становища, яке існувало до порушення;
- примусове виконання обов'язку в натурі;
- зміна правовідношення;
- припинення правовідношення;
- відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Позовна заява – це нормативний документ певної форми, що пред'являється позивачем до суду в установленому законом порядку.

Позовна заява повинна містити:

- найменування суду у який подається позов. Обов'язково вказується повна назва установи, яку можна уточнити на офіційному сайті судової влади України;
- прізвище, ім'я, по батькові позивача та відповідача (у називному відмінку), або назва підприємства (для юридичних осіб), адреса місця проживання та контакти для зв'язку. Також вказується інформація про представника позивача, якщо заява подається представником;
- зміст позовних вимог. У випадку, коли позов подається до кількох відповідачів, позовні вимоги вказуються до кожного з них;
- ціна позову щодо вимог майнового характеру. Ціна позову – це виражена в грошових одиницях вартість майна або сума грошей, стосовно яких позивач пред'являє вимоги до відповідача (вказується в гривнях);
- виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги;
- зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину, наявність підстав для звільнення від доказування;
- перелік документів, що додаються до заяви (квитанція, що підтверджує оплату судового збору; докази, що підтверджують позовні вимоги; довіреність або інший документ, що підтверджує повноваження представника, якщо позовна заява подається представником; копії позовної заяви та копії всіх документів, що подаються до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб).

6.2. Судовий збір

Судовий збір - збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених Законом України «Про судовий збір».

Судовий збір стягується:

- за подання до суду позовної заяви та іншої заяви, передбаченої процесуальним законодавством;
- за подання до суду апеляційної і касаційної скарг на судові рішення, заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, заяви про скасування рішення третейського суду, заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду та заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України;
- за видачу судами документів;
- у разі ухвалення судового рішення, передбаченого цим Законом.

Судовий збір не стягується за подання:

- заяви про зміну чи встановлення способу, порядку і строку виконання судового рішення;
- заяви про поворот виконання судового рішення;
- заяви про винесення додаткового судового рішення;
- заяви про розірвання шлюбу з особою, визнаною в установленому законом порядку безвісно відсутньою;
- заяви про встановлення факту смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- заяви про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- заяви про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;
- заяви про видачу обмежувального припису;
- та інші

6.3. Безоплатна правова допомога

Безоплатна правова допомога – правова допомога, яка гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету, місцевих бюджетів та інших джерел.

Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», існує первинна правова допомога та вторинна правова допомога.

Безоплатна первинна правова допомога (БППД) включає в себе такі види правових послуг: надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, інших документів правового характеру (крім процесуальних); надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

Право на БППД мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України.

Безоплатна вторинна правова допомога (БВПД) включає такі види правових послуг: захист; здійснення представництва інтересів осіб в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру.

Право на БВПД мають категорії осіб, які визначені **Законом України «Про безоплатну правову допомогу»** та іншими законами України.

6.4. Моральна шкода

Моральна шкода полягає:

– у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

– у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

– у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;

– у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Питання про відшкодування моральної (немайнової) шкоди вирішується у таких випадках:

- поширення, у тім числі через засоби масової інформації, відомостей, що не відповідають дійсності або викладені неправдиво;
- відшкодування шкоди, завданої майну та здоров'ю (наприклад, у зв'язку з дорожньо-транспортною пригодою, залиттям квартири);
- порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- прийняття незаконних рішень, а також дії чи бездіяльність органу дізнання, судового слідства, прокуратури або суду;
- вчинення корупційного діяння, злочину;
- пошкодження майна, завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки;
- та інші випадки порушення прав особи.

6.5. Позовна давність

Позовна давність - це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. Строки позовної давності можуть бути двох видів:

- загальні;
- спеціальні.

Загальний строк позовної давності встановлено у три роки.

Спеціальна позовна давність, що встановлюється законодавством для окремих видів вимог та враховує специфіку цих відносин, може бути як скорочена, так і більш тривала порівняно із загальною позовною давністю.

Скорочена позовна давність в один рік застосовується до вимог:

- про стягнення неустойки (штрафу, пені);
- про спростування недостовірної інформації, поміщеної в засобах масової інформації;
- про переведення на співвласника прав та обов'язків покупця у разі порушення переважного права купівлі частки в праві спільної власності (ст. 362 ЦКУ);
- у зв'язку з недоліками проданого товару (ст. 681 ЦКУ);
- про розірвання договору дарування (ст. 728 ЦКУ);
- у зв'язку з перевезенням вантажу, пошти (ст. 925 ЦКУ);
- про оскарження дій виконавця заповіту (ст. 1293 ЦКУ).

- про визнання недійсним рішення загальних зборів товариства.

6.6. Земельні спори: шляхи вирішення та алгоритм дій

Земельний спір – це будь-який спір, що виникає та/або впливає із земельних відносин. Тобто, земельний спір це завжди суперечка, яка виникає між суб'єктами земельних правовідносин в процесі реалізації своїх прав на землю.

Всі земельні спори можна умовно поділити на чотири види:

- спори щодо володіння, користування та розпорядження земельними ділянками, що власне і становлять земельні спори;
- спори щодо розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей, що становлять адміністративно-територіальні спори;
- спори щодо меж земельних ділянок, порушення правил добросусідства, встановлення обмежень в використанні земель та земельних сервітутів;
- інші спори, пов'язані з земельними відносинами.

Земельні спори підлягають вирішенню:

Органами місцевого самоврядування у межах населених пунктів щодо:

- меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян;
- додержання громадянами правил добросусідства;
- спори щодо розмежування меж районів у містах.

Держгеокадастром та його територіальними органами щодо:

- меж земельних ділянок за межами населених пунктів;
- розташування обмежень у використанні земель та земельних сервітутів.

Для вирішення земельного спору заінтересована особа або її представник може подати заяву в письмовій формі, яка має містити:

- найменування органу, до якого вона подається;
- імена сторін, які беруть участь у земельному спорі, телефон заявника або ім'я та телефон представника заявника, якщо заява подається представником, їх місце проживання або місцезнаходження;
- зміст вимог і виклад обставин, якими заявник обґрунтовує свої вимоги;
- зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину;
- перелік документів, що додаються до заяви.

Заява підписується заявником або його представником, із зазначенням дати її подання. Якщо заява про вирішення земельного спору подається представником заявника, до заяви додається довіреність чи інший документ, що підтверджує його повноваження.

Земельний спір має бути розглянутий у тижневий строк з дня надходження заяви.

Ще 3 дні законодавець залишає для передачі сторонам земельного спору рішення органу позасудової юрисдикції (органу місцевого самоврядування або центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин), у якому визначається порядок його виконання.

Виключно судами вирішуються такі земельні спори:

з приводу володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають

у власності громадян і юридичних осіб;

- спори щодо розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей.

Земельні спори розглядаються за участю зацікавлених сторін, які повинні бути завчасно повідомлені про час і місце розгляду спору. У разі відсутності однієї із сторін при першому вирішенні питання і відсутності офіційної згоди на розгляд питання – розгляд спору переноситься.

Відсутність однієї зі сторін без поважних причин при повторному розгляді земельного спору не зупиняє його розгляд і прийняття рішення.

Для звернення до суду особа повинна скласти позовну заяву з доданими до неї документами, з урахуванням вимог законодавства в залежності від виду судочинства (цивільне, господарське, адміністративне).

6.7. Захист прав споживачів

Захист прав споживачів - гарантований законом контроль за якістю і безпечністю продукції та всіх видів послуг і робіт з боку держави та громадсько-суспільний рух на його підтримку.

Споживачі мають право на:

- захист своїх прав державою;
- належну якість продукції та обслуговування;
- безпеку продукції;
- необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця);
- відшкодування шкоди (збитків), завданих дефектною чи фальсифікованою продукцією або продукцією неналежної якості, а також майнової та моральної (немайнової) шкоди, заподіяної небезпечною для життя і здоров'я людей продукцією у випадках, передбачених законодавством;
- звернення до суду та інших уповноважених органів державної влади за захистом порушених прав;
- об'єднання в громадські організації споживачів (об'єднання споживачів).

–

Процес становлення та формування системи захисту прав громадянина ґрунтується на статті 42 Конституції України, згідно з якою «державою захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та всіх видів послуг і робіт».

Споживачі можуть захистити свої права у судовому порядку.

В справах про захист прав споживачів необхідно доводити такі обставини:

- факт придбання послуги чи товару;
- надання інформації про товар (послугу) та її змісту;
- відомості про властивості товару і його відповідність потребам споживача та встановленим нормативним вимогам;
- використання товару;
- заподіяння шкоди життю, здоров'ю та / або майну споживача.

Засобами доказу можуть слугувати:

- квитанція;
- товарний або касовий чек;
- квиток;

- талон;
- інший розрахунковий документ;
- договір або інший письмовий документ.

У відношенні товару, на який встановлено гарантійний строк, засобами доказу можуть бути:

- технічний паспорт;
- інший документ, який його замінює, з позначкою про дату продажу.

6.8. Авторське право та суміжні права

Авторське право – це сукупність немайнових і майнових прав авторів та їх правонаступників, пов'язані із створенням та використанням творів науки, літератури і мистецтва.

Об'єктами авторського права є:

- літературні письмові твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру;
- виступи, лекції, промови, проповіді та інші усні твори;
- комп'ютерні програми;
- бази даних;
- музичні твори з текстом і без тексту;
- драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні та інші твори, створені для сценічного показу, та їх постановки;
- аудіовізуальні твори;
- твори образотворчого мистецтва;
- твори архітектури, містобудування і садово-паркового мистецтва;
- фотографічні твори, у тому числі твори, виконані способами, подібними до фотографії;
- твори ужиткового мистецтва;
- ілюстрації, карти, плани, креслення, ескізи, пластичні твори, що стосуються географії, геології, топографії, техніки, архітектури та інших сфер діяльності;
- сценічні обробки творів і обробки фольклору, придатні для сценічного показу;
- похідні твори;
- збірники творів та інші складені твори за умови, що вони є результатом творчої праці за доббором;
- тексти перекладів для дублювання, озвучення тощо.

Суміжне право – права виконавців, виробників фонограм і відеограм та організацій мовлення.

На відміну від об'єктів промислової власності (ТМ, винаходи, промислові зразки), для об'єктів авторських та суміжних прав чинне законодавство не вимагає виконання формальностей для засвідчення прав власності на них (отримання свідоцтва). Проте реєстрація об'єкта авторського та суміжного права може стати важливим етапом для подальшого розпоряджання правами на результат творчої діяльності автора. Це допоможе уникнути виникнення будь-яких спорів стосовно авторства та незаконного використання твору і зупинити недобросовісну діяльність порушників.

Об'єктами суміжних прав є:

- виконання літературних, драматичних, музичних, музично-драматичних, хореографічних, фольклорних та інших творів;
- фонограми, відеограми;
- передачі (програми) організацій мовлення.

Термін реєстрації авторського права, приблизно 2-3 місяця, після чого державна реєстрація засвідчується Свідоцтвом України.

ТЕМА 7. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

7.1. Правопорушення

Правопорушення - суспільно небезпечне, неправомірне (протиправне) або шкідливе діяння (дія чи бездіяльність) суб'єкта суспільних стосунків, за вчинення якого особа може бути притягнута до юридичної відповідальності.

Юридичний склад правопорушення містить чотири елементи:

1) об'єкт - матеріальні та нематеріальні цінності, суспільні стосунки, які охороняються нормами права (напр. власність, здоров'я людини);

2) об'єктивна сторона - сукупність зовнішніх ознак прояву суспільно небезпечного, протиправного діяння у вигляді дії або бездіяльності;

3) суб'єкт - фізична або юридична особа, яка вчинила правопорушення та здатна нести юридичну відповідальність;

4) суб'єктивна сторона - сукупність ознак, що характеризують психічне ставлення особи до вчиненого (провина, мотив, мета).

Відсутність хоча б одного з цих елементів звільняє особу від юридичної відповідальності.

До основних ознак правопорушення належать: суспільно шкідлива або суспільно небезпечна поведінка; протиправність; порушення заборон і невиконання обов'язків, зазначених у нормативно-правових актах; свідомо вольова поведінка, яка визначається психікою людини; дія (крадіжка, розбій) або бездіяльність (недбалість); наявність вини; наявність причинного зв'язку між протиправним діянням і заподіяною шкодою.

Правопорушення класифікуються за такими ознаками:

- ступінь суспільної небезпеки (злочин і проступок);
- належність порушуваних норм права до відповідних галузей права (кримінальні, адміністративні, цивільні тощо);
- коло осіб (особисте та колективне); характер правових приписів (нормативно-правові й дисциплінарні);
- характер цивільно-правового порушення (договірні й позадоговірні);
- сфера суспільного життя (у сфері охорони здоров'я, соціально-економічних відносин, у суспільно-політичній сфері тощо).

Найпоширенішою класифікацією правопорушень є поділ на злочини і проступки.

7.2. Ознаки та види злочинів

Злочин – це найбільш небезпечне правопорушення, яке посягає на основні засади існування людини, суспільства, держави.

Ознаки злочину:

- протиправність (передбаченість діяння кримінальним кодексом у якості злочину);
- суспільна небезпечність;
- винність;
- караність.

Протиправність – це закріплення (передбачення) певного суспільного небезпечного посягання у Кримінальному кодексі України у якості злочину.

Суспільна небезпечність – це об'єктивна властивість злочину заподіювати або створювати загрозу заподіяння шкоди інтересам людини, суспільства, держави.

Виною, відповідно до ст. 23 КК, визнається психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Під **караністю** розуміють загрозу застосування покарання за злочин, що міститься у кримінально-правових санкціях. Караність злочинних посягань передбачена в санкціях статей Особливої частини КК. Загальна характеристика, система та види покарань передбачені в Загальній частині КК.

Склад злочину – це сукупність установлених законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, притаманних даному, конкретному злочину, описаному в диспозиції Особливої частини КК. Це визначення можна звести до більш лаконічного, сказавши, що склад злочину – це сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, що відтворюють певне суспільно небезпечне діяння, яке визнається злочином.

Необхідними, обов'язковими для всіх і кожного складу злочину є такі ознаки:

- ознаки об'єкта;
- дія чи бездіяльність;
- вік та осудність;
- вина - умисел чи необережність.

Види складів злочину за певними ознаками:

- залежно від способу описання злочину в законі;
- за ступенем суспільної небезпечності (тяжкості);
- від особливостей конструкції і моменту закінчення злочину.

Обставини, які виключають кримінальну відповідальність

Під обставинами, що виключають злочинність діяння розуміють діяння, які за своїми зовнішніми ознаками мають схожість з діяннями, передбаченими кримінальним законом як злочин, але які за певних умов вважаються правомірними.

Кримінальний кодекс України до таких обставин відносить:

- необхідну оборону (ст.36);
- уявну оборону (ст.37);
- затримання особи, що вчинила злочин (ст.38);

- крайню необхідність (ст.39);
- фізичний або психічний примус (ст.40);
- виконання наказу або розпорядження (ст.41);
- діяння пов'язане із ризиком (ст.42);
- виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст.42).

Стадії вчинення злочину:

- готування до злочину;
- замах на злочин, що разом з готуванням до злочину становлять незакінчений злочин;
- закінчений злочин.

Види готування до злочину:

- у підшукуванні засобів чи знарядь для вчинення злочину;
- пристосуванні засобів чи знарядь для вчинення злочину;
- підшукуванні співучасників;
- змові на вчинення злочину;
- усуненні перешкод;
- іншому умисному створенні умов для вчинення злочину.

Кримінальний кодекс визначає такі види злочинів:

1) проти основ національної безпеки України (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, державна зрада, диверсія, шпигунство);

2) проти життя і здоров'я особи (умисне вбивство, доведення до самогубства, побої, погроза вбивством, залишення особи в небезпеці, яка позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість тощо);

3) проти волі, честі та гідності особи (захоплення заручників, підміна дитини, торгівля людьми, експлуатація дітей, викрадення людини);

4) проти статевої свободи та статевої недоторканності особи (зґвалтування, розбещення неповнолітніх);

5) проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (перешкоджання здійсненню виборчого права, підроблення виборчих документів, неправильний підрахунок голосів, порушення таємниці голосування; порушення недоторканності житла, ухилення від сплати аліментів, розголошення таємниці усиновлення, порушення авторського права);

6) проти власності (крадіжка, грабіж, вимагання, умисне знищення чи пошкодження майна, шахрайство, привласнення чужого майна);

7) у сфері господарської діяльності (виготовлення, зберігання тощо, збут підроблених грошей, порушення порядку здійснення господарської та банківської діяльності, ухилення від сплати податків, інших обов'язкових платежів, доведення до банкрутства, шахрайство з фінансовими ресурсами, обман покупців та замовників, розголошення комерційної таємниці);

8) проти довкілля (приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення, незаконне полювання);

9) проти громадської безпеки (створення злочинної організації, укриття її злочинної діяльності, бандитизм, терористичний акт);

10) проти безпеки виробництва (порушення вимог законодавства про охорону праці, порушення правил безпеки, порушення правил радіаційної безпеки, порушення правил щодо безпечної експлуатації будівель і споруд);

11) проти безпеки руху та експлуатації транспорту (порушення правил безпеки дорожнього руху, порушення експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна, незаконне заволодіння транспортним засобом);

12) проти громадського порядку та моральності (масові заворушення, хуліганство, наруга над могилою, жорстоке поводження з тваринами, ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, проституція, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність);

13) у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (розголошення державної таємниці, втрата документів з державною таємницею, передача або збирання відомостей, що є власністю держави, незаконне перетинання державного кордону);

14) проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян (наруга над державними символами, опір представникові влади, працівникам поліції, перешкоджання організації або проведенню зборів, демонстрацій, мітингів, умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, перешкоджання діяльності народного

депутата України та депутата місцевої Ради, самовільне присвоєння звання службової особи, підроблення документів, печаток, штампів та бланків);

15) у сфері використання ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж (незаконне втручання в роботу комп'ютерних систем, мереж, викрадення комп'ютерної інформації або заволодіння нею шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем, порушення правил експлуатації комп'ютерів);

16) у сфері службової діяльності (перевищення влади або службових повноважень, одержання хабара, давання хабара, службове підроблення);

17) проти правосуддя (завідомо незаконні затримання або арешт, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, примушування давати показання при допиті шляхом незаконних дій з боку, наприклад, слідчого, невиконання судового рішення, завідомо неправдиве показання, розголошення даних досудового слідства, втеча з місця позбавлення волі або з-під варти, посягання на життя захисника у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги);

18) військові злочини (невиконання наказу, опір начальникові, погроза або насильство щодо начальника, дезертирство);

19) проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (пропаганда війни, порушення законів і звичаїв війни, екоцид - масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, що може спричинити екологічну катастрофу, посягання на життя представника іноземної держави).

7.3. Адміністративне правопорушення (проступок)

Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Відповідальності за проступок підлягають особи, які досягли на момент вчинення проступку шістнадцятирічного віку.

До осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили проступки, застосовуються передбачені заходи впливу - стягнення. У разі вчинення особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років проступків, вони підлягають відповідальності за проступок на загальних підставах.

Види проступків:

- адміністративний проступок - незначне протиправне винне діяння, яке посягає на державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян, встановлений порядок управління;
- дисциплінарний проступок - незначне правопорушення у сфері трудових правових відносин;
- цивільний проступок - незначне правопорушення у сфері майнових та особистих немайнових правовідносин;
- кримінальний проступок - незначне правопорушення у сфері кримінального права;
- митний проступок - питання щодо адміністративної відповідальності за порушення митних правил регулюються Митним кодексом України.

Перелік кримінальних проступків:

- умисне легке тілесне ушкодження (ч.1, 2 ст.125 КК України);
- побої та мордування (тільки ч.1 ст.126 КК України);
- погроза вбивством (тільки ч.1 ст.129 КК України);
- розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст.132 КК України);
- примушування до стерилізації без добровільної згоди потерпілої особи (ч.4 ст.134 КК України);
- ненадання допомоги хворому медичним працівником (тільки ч.1 ст.139 КК України);
- незаконне розголошення лікарської таємниці (ст.145 КК України);
- експлуатація дітей (тільки ч.1 ст.150 КК України);
- примушування до вступу в статевий зв'язок (тільки ч.1, 2 ст.154 КК України);
- порушення таємниці голосування (тільки ч.1 ст.159 КК України);
- підкуп виборця, учасника референдуму (тільки ч.1 ст.160 КК України);
- порушення недоторканості житла (тільки ч.1 ст.162 КК України);
- порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (тільки ч.1 ст.163 КК України);
- ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст.164 КК України);

- розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (тільки ч.1 ст.168 КК України);
- перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст.171 КК України);
- грубе порушення законодавства про працю (тільки ч.1 ст.172 КК України);
- невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст.175 КК України);
- порушення недоторканності приватного життя (тільки ч.1 ст.182 КК України);
- крадіжка (тільки ч.1 ст.185 КК України);
- шахрайство (тільки ч.1 ст.190 КК України) **та інші.**

7.4. Відповідальність та її види

Відповідальність - загальносоціологічна категорія, яка виражає свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей. Відповідальність означає усвідомлення суті та значення діяльності, її наслідків для суспільства і соціального розвитку, вчинків особи з погляду інтересів суспільства або певної групи.

Підстави притягнення до юридичної відповідальності - сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою. Такими є:

- наявність складу правопорушення - фактична підстава;
- наявність норми права, що прямо передбачає склад правопорушення - нормативна підстава.

Підстави настання юридичної відповідальності - це сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність належною.

Такими підставами є:

- факт учинення небезпечного діяння (правопорушення) - фактична підстава. Тобто наявність здійснення суспільно шкідливої або суспільно небезпечної поведінки;
- наявність норми права, яка забороняє таку поведінку та встановлює відповідні санкції - нормативна підстава;
- відсутність підстав звільнення від юридичної відповідальності - в законах можуть міститися вказівки про обставини, що виключають неправомірність діяння і, отже, відповідальність (наприклад, крайня

необхідність, необхідна оборона або перебування у стані неосудності);

– наявність правозастосовного акта - рішення компетентного органу, яким покладається юридична відповідальність, визначаються вид та міра державного впливу - процесуальна підстава.

Кримінальна відповідальність - це обов'язок особи, покладений на неї КК, не вчиняти злочин, а у разі вчинення - зазнати на собі впливу кримінального кодексу. Кримінальна відповідальність є двох видів: позитивна та негативна (ретроспективна).

Позитивна кримінальна відповідальність - це обов'язок особи, покладений на неї КК, не вчиняти злочинів. Виникає позитивна кримінальна відповідальність із набранням чинності КК. Ознаки позитивної кримінальної відповідальності є: об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних ознак позитивної кримінальної відповідальності ми відносимо: наявність кримінально-правових встановлень, які містяться в статтях КК та забороняють вчиняти певні діяння (злочини) або надають особі право на певну поведінку, наприклад, на затримання особи, що вчинила злочин. До суб'єктивних ознак позитивної кримінальної відповідальності ми відносимо обов'язок особи вести себе відповідно вимогам КК, тобто не порушувати його встановлення. Не вчинення особою злочину означає реалізацію позитивної кримінальної відповідальності.

Негативна (ретроспективна) кримінальна відповідальність - це обов'язок особи бути відповідальною за вчинений нею злочин і перетерпіти передбачені законом заходи реагування. Виникає негативна (ретроспективна) кримінальна відповідальність із моменту вчинення особою злочину. Ознаки негативної (ретроспективної) кримінальної відповідальності також є об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних ознак негативної (ретроспективної) кримінальної відповідальності віднесемо такі: наявність кримінально-правової заборони не вчиняти злочин; наявність в діянні особи складу злочину; перетерпіння особою заходів, передбачених КК. До суб'єктивних ознак негативної (ретроспективної) кримінальної відповідальності віднесемо наступні: обов'язок особи, в діянні якої є склад злочину, зазнати на собі заходів, передбачених КК. Завершується негативна (ретроспективна) кримінальна відповідальність у повному своєму розвитку фактом погашення або зняття судимості за вчинений злочин. Можуть мати місце випадки реалізації негативної (ретроспективної) кримінальної

відповідальності і раніше, Наприклад, фактом звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

ТЕМА 8. ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВИДИ

8.1. Поняття покаранням та його різновиди

Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Воно має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Метою покарання є: а) кара за вчинений злочин; б) виправлення та перевиховування засуджених; в) запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

До осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі види покарань:

- 1) штраф;
- 2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 4) громадські роботи;
- 5) виправні роботи;
- 6) службові обмеження для військовослужбовців;
- 7) конфіскація майна;
- 8) арешт;
- 9) обмеження волі;
- 10) тримання в дисциплінарному батальйоні військово-службовців;
- 11) позбавлення волі на певний строк;
- 12) довічне позбавлення волі.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Згідно з ч. 1 ст. 55 КК України, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю - вид кримінального покарання, відповідно до якого особі забороняється обіймати певні посади (наприклад, працювати лікарем) чи займатися певною діяльністю (наприклад, керувати транспортним засобом).

Громадські роботи. Згідно з ч. 1 ст. 56 КК України, полягають у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування. Громадські роботи встановлюються на термін від шістдесяти до двохсот сорока годин і тривають не більше як чотири години на день, Громадські роботи не призначаються особам, визнаним інвалідами першої або другої груп, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям служби на визначений термін.

Виправні роботи. Згідно зі ст. 57 КК України, встановлюються на термін від шести місяців до двох років (неповнолітнім від 2 місяців до 1 року) і відбуваються за місцем праці засудженого. Із суми заробітку засудженого до виправних робіт здійснюється відрахування у дохід держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків.

Виправні роботи не застосовуються до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, до непрацездатних, до осіб, що не досягли шістнадцяти років, та тих, що досягли пенсійного віку, а також до військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, приватних виконавців, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування.

Особам, які стали непрацездатними після постановлення вироку суду, виправні роботи суд може замінити штрафом із розрахунку трьох встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за один місяць виправних робіт.

Покарання у вигляді конфіскації майна. Полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього майна або його частини, що є власністю засудженого. Якщо конфіскується частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або вказати предмети, що

конфіскуються. Конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини і може бути призначена лише у випадках, прямо передбачених в Особливій частині КК України (ст. 59 КК України).

. **Арешт.** За своєю природою він є різновидністю позбавлення волі на короткий термін (від одного до шести місяців), що полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції, яке має здійснити на нього шоківий виправний вплив. Арешт допустимо застосовувати до всіх засуджених, у тому числі й до непрацевдатних осіб, осіб пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби. Не можна застосовувати це покарання до осіб віком до шістнадцяти років, до вагітних жінок та жінок, котрі мають дітей віком до семи років (ст. 60 КК України).

Обмеження волі. Справляє двоякий вплив на засудженого: а) він обмежується в свободі пересування і виборі місця проживання; б) він обов'язково залучається до праці. Засуджені відбувають це покарання у кримінально-виправних установах відкритого типу без ізоляції від суспільства. За ними у встановленому порядку здійснюється нагляд.

Обмеження волі є покаранням на певний термін - воно може призначатися судом на термін від одного до п'яти років.

Службові обмеження для військовослужбовців

Покарання у виді службового обмеження застосовується до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, на строк від шести місяців до двох років у випадках, а також коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк.

Із суми грошового забезпечення засудженого до службового обмеження провадиться відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків.

Тримання в дисциплінарному батальйоні.

Застосовують винятково до військовослужбовців служби на певний термін. Таке покарання є одним із видів основних покарань, що застосовується на термін від шести місяців до двох років. Покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні застосовується судом у випадках, передбачених чинним КК України,

а також у випадках, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на термін не більше двох років тримання у дисциплінарному батальйоні на той самий термін (ст. 62 КК України).

Позбавлення волі на певний строк. Полягає у примусовій ізоляції засудженого та поміщенні його на певний термін до кримінально-виконавчої установи. Це основне покарання може застосовуватися на термін від одного до п'ятнадцяти років винятково тоді, коли воно вказане в санкціях норми КК України, яке передбачає відповідальність за вчинений злочин, а також у порядку амністії чи помилування при заміні довічного позбавлення волі позбавленням волі на певний термін. Також воно може застосовуватися, коли суд прийде до висновку про можливість незастосування довічного позбавлення волі.

Довічне позбавлення волі. Довічне позбавлення волі, згідно зі ст., 64 КК України, встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК України, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний термін. Довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочин до 18 років і до осіб віком понад 65 років, а також: до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент винесення вироку.

8.2. Принципи та обставини, які визначають покарання

Загальні засади призначення покарання – це встановлені законом критерії або умови, якими суд повинен керуватися при призначенні покарання у кожній кримінальній справі.

Відповідно до ст. 65 Кримінального кодексу України, загальні засади призначення покарання складаються з таких трьох критеріїв. Суд призначає покарання:

- 1) у межах, встановлених у санкції статті Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин;
- 2) відповідно до положень Загальної частини КК;
- 3) беручи до уваги ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного й обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання.

Призначення покарання ґрунтується на певних принципах, а саме: законності покарання; визначеності покарання в судовому вирокі; обґрунтованості й обов'язковості мотивування покарання у

виразу; гуманності покарання; індивідуалізації і справедливості покарання.

Обставини, що пом'якшують покарання

Пом'якшуючі обставини – це встановлені судом різні відомості, що свідчать про менший ступінь небезпечності особи винного та вчиненого ним злочину й дають підстави для застосування до нього менш суворого покарання.

Передбачені ч. 1 ст. 66 КК пом'якшуючі обставини за змістом характеризують подію злочину чи особу винного.

До них належать:

- з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину.
- добровільне відшкодування завданого збитку чи усунення заподіяної шкоди; надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину
- скоєння злочину неповнолітнім;
- вчинення злочину жінкою у стані вагітності;
- скоєння злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних або інших обставин;
- вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову або іншу залежність;
- вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними чи аморальними діями потерпілого;
- виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину в передбачених КК випадках

Обставини, що обтяжують покарання

Обтяжуючі обставини – це встановлені судом відповідно до ч. 1 ст. 67 КК різні відомості, що свідчать про підвищену небезпечність особи винного та вчиненого ним злочину й дають підстави для застосування до нього більш суворого покарання.

Згідно з ч. 1 ст. 67 КК, до обставин, що обтяжують покарання, чинне кримінальне законодавство відносить:

- вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;

- вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою;
- вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату;
- вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового чи громадського обов'язку;
- тяжкі наслідки, завдані злочином;
- вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку чи особи, що перебуває в безпорадному стані;
- вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- вчинення злочину щодо особи, що перебуває в матеріальній, службовій або іншій залежності від винного;
- вчинення злочину з використанням малолітнього чи особи, що страждає на психічне захворювання або недоумство;
- вчинення злочину з особливою жорстокістю;
- вчинення злочину з використанням умов воєнного чи надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;
- вчинення злочину загальнонебезпечним способом;
- вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння чи у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

За наявності обтяжуючих обставин суд може:

- призначити більш суворе покарання в межах одного виду;
- за альтернативної санкції обрати більш суворий вид покарання;
- призначити додаткове покарання, передбачене санкцією як факультативне;
- обрати принцип, за яким призначене остаточне покарання буде найсуворішим;
- не застосувати звільнення від відбування покарання в порядку, передбаченому ст. 75 КК.

Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом

Покарання більш м'яке, ніж передбачено законом, може бути призначено (ч. 1 ст. 69 КК):

1) за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, наприклад, вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання та

збігу тяжких особистих чи сімейних обставин або вчинення тяжкого злочину вперше і добровільне відшкодування завданого збитку; 2) за наявності даних про особу винного, які свідчать про її відносно невелику суспільну небезпечність (винний добровільно з'явився із зізнанням, вважається сумлінним працівником і порядною людиною в колективі).

8.3. Призначення покарання за сукупністю злочинів та вироків

Призначення покарання за сукупністю злочинів

Закон розрізняє дві ситуації, за яких виникає необхідність призначити покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК):

1) за два чи більше злочини, що утворюють сукупність, особа засуджується одним вироком і в цьому ж вироку їй призначається остаточне покарання;

2) якщо після винесення вироку в справі про один чи кілька злочинів буде встановлено, що засуджений винен ще й в іншому злочині, вчиненому ним до винесення даного вироку.

За сукупності злочинів суд, призначивши покарання (основне та додаткове) за кожний злочин окремо, визначає остаточне покарання поглиненням менш суворого покарання більш суворим чи повним або частковим складанням призначених покарань.

Якщо хоча б один зі злочинів є умисним тяжким або особливо тяжким, суд може призначити остаточне покарання за сукупністю злочинів у межах максимального строку, встановленого для цього виду покарання в Загальній частині КК.

Призначення покарання за сукупністю вироків

Якщо засуджений після постановлення вироку, але до повного відбування покарання вчинив новий злочин, суд до покарання, призначеного за новим вироком, повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком (ст. 71).

У разі складання покарань за сукупністю вироків загальний строк покарання не може перевищувати максимального строку, встановленого для цього виду покарання в Загальній частині КК.

У разі складання покарань у виді позбавлення волі загальний строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, не повинен перевищувати п'ятнадцяти років, а якщо хоча б один зі злочинів є особливо тяжким, загальний строк позбавлення волі може бути більшим за п'ятнадцять років, але не повинен перевищувати двадцяти п'яти років. Під час складання покарань у виді довічного позбавлення волі та будь-яких менш суворих покарань загальний

строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, визначається поглинанням менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

8.4. Адміністративний примус

Адміністративний примус - це метод вольового забезпечення відповідно правовій нормі поведінки громадян, посадових та юридичних осіб за допомогою застосування заходів впливу, врегульованих адміністративно-правовими нормами, з метою досягнення відповідного порядку, припинення та попередження правопорушень, притягнення до відповідальності правопорушників.

Примусові заходи виховного характеру

– зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;

– застереження;

– передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за його згодою, а також окремим громадянам на їх прохання;

– покладання на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно або заробіток, обов'язку відшкодувати заподіяні збитки;

– направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються спеціальними положеннями.

Примусовими заходами виховного характеру є певні заходи, які застосовуються до неповнолітнього в разі вчинення такою особою кримінального правопорушення, які полягають у звільненні від кримінальної відповідальності, або застосуванні відповідного заходу адміністративного впливу.

Адміністративні стягнення (штраф, арешт)

Адміністративне стягнення - це захід адміністративної відповідальності, що застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, у дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так й іншими особами.

Це стягнення є останньою ланкою в системі заходів адміністративного примусу, мірою відповідальності і застосовуються з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню адміністративних правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

В адміністративно-юрисдикційній практиці штраф є домінуючим видом стягнення, що передбачений як єдиний або альтернативний захід відповідальності за більшість адміністративних правопорушень.

Адміністративний штраф - не відшкодувальне (компенсаційне) стягнення. Перше (адміністративний штраф) - це захід впливу на психіку та майнове становище правопорушника. Друге - компенсація матеріального збитку, що заподіяний внаслідок порушення договірних зобов'язань.

Штраф має бути сплачений порушником не пізніше як через 15 днів від дня вручення йому постанови про накладення стягнення, а у випадку оскарження або опротестування - 15 днів від дня повідомлення про залишення скарги або протесту без задоволення. У разі несплати штрафу у встановлений термін постанова про його накладення надсилається для примусового виконання до відділу державної виконавчої служби за місцем проживання порушника, роботи або за місцезнаходженням його майна.

Адміністративний арешт (ст. 32 КУпАП). Це стягнення встановлено за адміністративні правопорушення, що за ступенем громадської небезпеки наближаються до злочинів. Арешт є найбільш суворим з усіх видів адміністративних стягнень. Призначається адміністративний арешт тільки судом (суддею) терміном до 15 діб. Його не застосовують до вагітних жінок, жінок, що мають дітей віком до 12 років, осіб, які не досягли 18 років, інвалідів 1 і 2-ої груп (ст. 32), а також військовослужбовців, призваних на збори військовозобов'язаних, осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ (ст. 15).

За чинним законодавством адміністративний арешт передбачається за вчинення таких видів правопорушень:

- незаконні вироблення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах (ст. 44);
- дрібне хуліганство (ст. 173);

- розпивання спиртних напоїв у громадських місцях і поява у громадських місцях у п'яному вигляді (ст. 178);
- злісна непокора законному розпорядженню або вимозі працівника міліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку, військовослужбовця (ст. 185);
- порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій (ст. 185-1);
- прояв неповаги до суду (ст. 185-3). Крім того, адміністративний арешт передбачений як наслідок ухилення особи від відбування виправних робіт, застосованих за вчинення дрібного хуліганства.

8.5. Адміністративне прискання та адміністративно-запобіжні заходи

Попередження - найбільш м'який вид адміністративного стягнення, що застосовується за вчинення незначних правопорушень, а також до осіб, що вперше вчинили проступок.

Заходи адміністративного попередження (адміністративно-запобіжні заходи) - вид адміністративного примусу, визначені нормами адміністративного законодавства способи офіційного фізичного або психічного впливу уповноважених на те осіб та фізичних або юридичних осіб з метою профілактики або виявлення протиправних, забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, попередження та локалізації наслідків надзвичайних ситуацій.

Ці заходи застосовуються багатьма органами та їх посадовими особами: поліцією, внутрішніми та прикордонними військами, службою безпеки, контрольно-наглядовими органами (державними інспекціями) тощо.

Серед заходів адміністративного попередження чільне місце посідають наступні:

- перевірка документів;
- огляд;
- відвідування підприємств, установ та організацій, входження на земельні ділянки, у жилі та інші приміщення;
- тимчасове обмеження доступу громадян на окремі ділянки місцевості (блокування районів місцевості, окремих споруд та об'єктів);

- обмеження руху транспорту і пішоходів на окремих ділянках вулиць і автомобільних шляхів;
- адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі;
- обмеження прав громадян, пов'язаних із станом їх здоров'я.

ДОДАТКИ

Додаток 1. Якщо стали свідком кримінального правопорушення

Якщо Ви стали свідком ситуації, яка, на Вашу думку, є протиправною та може містити ознаки кримінального правопорушення, слід негайно повідомити про це поліцію за телефоном «102» та дочекатися прибуття поліцейських для надання свідчень. Також намагайтеся запам'ятати прикмети злочинця, хід подій – що говорили та робили учасники ймовірного кримінального правопорушення. А якщо є можливість, то найкраще зняти все на відео.

Як свідок Ви маєте, зокрема, право:

- знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні Вас допитують;
- під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій користуватися правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються положеннями КПК України;
- відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні Вами, близькими родичами чи членами Вашої сім'ї кримінального правопорушення;
- заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом тощо.

Як свідок Ви зобов'язані:

- прибути за викликом до слідчого, прокурора, судді чи суду;
- давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду;
- не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються

(здійснювалися) під час нього, і які стали відомі Вам як свідку у зв'язку з виконанням Ваших обов'язків.

Якщо Вас залучають до проведення процесуальних дій під час досудового розслідування як понятого або очевидця таких дій, Ви зобов'язані на вимогу слідчого, прокурора не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії.

Закон не встановлює вік, з досягненням якого особа може бути допитана в якості свідка. У такому разі якщо особа за своїм фізичним та психічним розвитком здатна правильно сприймати факти і давати про них правильні показання, у якості свідка може бути допитана і малолітня дитина. Однак такий допит відбуватиметься з дотриманням вимог КПК України в частині проведення допиту малолітньої або неповнолітньої особи (статті 226 - 227 КПК України).

Стаття 384 Кримінального кодексу України передбачає притягнення винної особи до кримінальної відповідальності за завідомо неправдиве показання свідка.

У випадку доведеності його вини, до свідка може бути застосовано покарання у вигляді виправних робіт на строк до 2 років або арешту на строк до 6 місяців, або обмеження волі на строк до 2 років.

Якщо неправдиві показання надані у справі з обвинуваченням у тяжкому або особливо тяжкому злочині, а також вчинені з корисливих мотивів, міра покарання щодо свідка значно суворіша – виправні роботи на строк до 2 років або обмеження волі на строк до 5 років, або позбавлення волі на строк від 2 до 5 років.

Якщо Ви не впевнені, що саме ця людина вчинила протиправні дії, свідком яких стали, надавайте лише ті свідчення у яких Ви впевнені.

Пам'ятайте, що від цього може залежати майбутнє іншої людини. Варто розповідати усе, в чому впевнені, навіть найдрібніші деталі – дуже часто вони є ключовими.

Якщо Ви стали свідком протиправних дій і на Вас тиснуть або погрожують - зверніться до адвоката та правоохоронних органів.

Додаток 2. Основні правила поведінки при пожежі

Якщо в квартирі виникла пожежа і поруч немає дорослих, що робити:

- 1) не панікувати, постаратися бути зібраним і уважним;
- 2) викликати пожежну службу за телефоном **101**. Повідомити своє прізвище, точну адресу, поверх, сказати, що і де горить;
- 3) якщо можливо повідомити про пожежу сусідам;

4) невелике загоряння можна спробувати загасити підручними засобами, якщо в будинку немає вогнегасника: крім води, яку необхідно в щось набирати, підійде мокра тканина (простирадла, рушник), щільне ковдру, підійдуть також пісок, земля, якщо вони є в будинку;

5) не намагайтеся загасити сильну пожежу самотійно, намагайтеся швидше залишити приміщення;

6) не можна ховатися під ліжко, в шафи, у ванну кімнату, потрібно постаратися залишити в квартиру.

Якщо погасити пожежу до прибуття пожежників неможливо:

- необхідно з іншими мешканцями будинку, не створюючи паніки, вийти на вулицю, використовуючи для цього сходові марші або пожежні драбини між балконами;

- покидай приміщення, пригнувшись якнайнижче, адже дим направляється вгору;

- при пожежі не спускайся у ліфті, бо може відключитися електрика;

- по можливості змочи якусь тканину, прикрій нею ніс і рот;

- під час переходів через задимлені ділянки затримуй дихання. Варто 2-3 рази вдихнути дим - і можна знепритомніти через отруєння чадним газом, що призведе до загибелі.

Якщо потрібно когось витягнути з вогню, обв'яжися дротом (мочною мотузкою), вручи вільний кінець кому-небудь. Зав'яжи рот і ніс мочною хустинкою, накрійся мочною ковдрою або змочи одяг водою і, пригинаючись якомога нижче, заходь у приміщення.

Якщо вогонь палає у коридорі, на сходах тощо, і неможливо вибратися назовні:

- залишайся у своїй квартирі, щільно зачини двері, затули щілини мокрими ганчірками, повісь ковдру, килим або будь-що інше;

- в разі загоряння дверей твоєї квартири поливай їх зсередини водою. Якщо дим проникне до квартири, пересувайся якнайнижче до підлоги, там завжди є свіже повітря. Відчини вікно або розбий його вийди на балкон і голосно клич на допомогу.

Якщо на людині горить одяг:

- якщо на вас горить одяг, ні в якому разі не намагайтеся бігти, вогонь буде розгоратися ще сильніше;

- потрібно якнайшвидше скинути палаючий одяг, постаратися збити полум'я - падайте на землю і качайтеся, якщо поблизу є калюжа або сніжний замет - падайте в них;

- якщо перебуваєте в приміщенні, можна накинути на себе якусь щільну тканину (ковдра, покривало, пальто), тільки залишайте відкритою голову, щоб не задихнутися димом;

- до приїзду лікарів не знімайте самостійно одяг з обпалених ділянок тіла!

Якщо загорівся ліфт:

– якщо сталася пожежа в ліфті, в кабіні або в шахті з'явився дим, терміново натискайте кнопку «Виклик» і повідомляйте про це диспетчеру;

– якщо ліфт продовжує рух, не намагайтеся зупинити його самі, дочекайтеся поки він зупиниться;

– коли вийдіть з кабіні, спробуйте заблокувати двері якимось предметом, для того, щоб ніхто не зміг знову викликати ліфт;

– гасити водою кабінку не можна, ліфт під напругою!;

– викличте пожежну службу по телефону «101» і повідомте про пожежу мешканцям будинку;

– якщо ліфт зупинився між поверхами, це може статися через займання і короткого замикання, робіть все можливе, щоб вас почули - голосно кричите, кличте людей на допомогу, стукайте по стінках ліфта. Постарайтеся за допомогою підручних предметів (ключі, парасольку) розсунути двері ліфта, щоб було легше дихати. Не треба намагатися покинути ліфт самостійно, він може поїхати;

– щоб не задихнутися димом, потрібно закрити рот і ніс хусткою або рукавом одягу, якщо з собою є вода або інша рідина, яка безпечна для дихання, змочіть нею хустку або рукав.

Правила пожежної безпеки в лісі:

– не можна розводити багаття в жарку, суху, вітряну погоду;

– розпалювати багаття слід у спеціально призначених для цього місцях;

– добре, якщо біля місця розведення багаття буде вода і гілки для зупинення вогню на випадок поширення полум'я;

– не бажано розводити багаття поруч з деревами - це небезпечно і може призвести до загибелі дерев;

– якщо в лісі почалася пожежа, головне - не дати вогню поширитися. У разі, якщо згасити вогонь своїми силами не виходить, необхідно терміново повідомити про пожежу в пожежну службу за номером «101».

Перша допомога при опіках

1) Прикладіть до місця опіку вологу і холодну тканину, добре, якщо є стерильний бинт, серветки (зазвичай вони є в аптечках у водіїв), можна змочувати уражену ділянку холодною водою.

2) Не віддирайте одяг від уражених ділянок, не змащуйте опік маслами і мазями, чекайте приїзду швидкої допомоги.

Ознаки отруєння чадним газом

- запаморочення;
- блювота;
- головний біль;
- червоний колір обличчя;
- непритомність.

Перша допомога при отруєнні чадним газом

- постраждалого необхідно винести на свіже повітря;
- негайно викликати машину швидкої медичної допомоги зателефоном 103.

І пам'ятайте, що пожежу краще попередити, ніж ліквідувати.

НЕ ДОПУСКАЙТЕ ЖАРТІВ У ВИКЛИКАХ ПОЖЕЖНОЇ СЛУЖБИ!

ПАМ'ЯТАЙ: помилковий виклик може відвернути увагу пожежників від справжньої пожежі, і тоді може згоріти чийсь будинок або навіть загинуть люди.

В Україні встановлена кримінальна відповідальність як за навмисний підпал (позбавлення волі терміном до 10 років), так і за виникнення пожежі через необережне поводження. Крім того, відшкодування матеріальних збитків постраждалим від пожежі здійснюється людиною, яка спричинила пожежу, в повному обсязі!

Додаток 3. Правила безпеки під час війни:

- не віддавай свої документи незнайомим людям за жодних обставин;
- довіряй тільки близьким знайомим (батьки, родичі, друзі, сусіди, вчителі тощо);
- завжди шукай компанію, не переміщуйся наодинці, а найкраще – завжди знаходься у супроводі знайомих дорослих;
- не погоджуйся на пропозиції незнайомих людей;
- не ігноруй звуки сирен, сигналів про повітряну чи іншу тривогу;
- не погоджуйся на розлучення з близькими, не довіряй тим, хто говорить, що є безпечне місце для дитини, але дорослим там знаходитися не можна.

НАМАГАЙСЯ ЗБЕРІГАТИ СПОКІЙ.

ТАК ТИ ЗМОЖЕШ ЯСНО МИСЛИТИ, А ТАКОЖ ПІДТРИМАТИ СВОЇХ БЛИЗЬКИХ!

У разі порушення твоїх прав звертайся за допомогою лише до офіційних органів (за телефоном 102 або 116 111), людей, які мають знаки розрізнення (форма, бейджі, спецжилети) посадових осіб державних органів влади: поліцейських, рятувальників, медиків, працівників соціальної сфери, представників спеціалізованих громадських організацій.

Додаток 4. Як підготувати «тривожну валізу»

В разі евакуації або переходу до безпечнішого району вам знадобляться найнеобхідніші речі. Заздалегідь підготуйте найважливіше:

- паспорт і копії всіх необхідних документів (свідоцтво про народження, військовий квиток, документ про освіту, трудову книжку або пенсійне посвідчення, документи на власність);
- гроші (готівку і банківські картки);
- зарядні пристрої для мобільних телефонів;
- радіоприймач, ліхтарик, сигнальні пристрої, компас, годинник, компактний набір інструментів (мультитул), ніж, пакети для сміття, блокнот, олівець, нитки, голки, сірники, запальнички;
- теплий одяг (якщо є така можливість, підготуйте також термоковдру), нижню білизну, надійне зручне взуття;
- гігієнічні засоби;
- аптечку (детальніше див. в Додатку), включно медичними препаратами, які вживаєте щодня, а також рецепти на медикаменти;
- посуд, в якому зможете приготувати, розігріти і зберігати їжу;
- воду і продукти харчування на 3 доби, які довго зберігаються і не потребують додаткового приготування.

Складіть речі у місткий, зручний рюкзак і тримайте його наготові. В разі надзвичайної ситуації це скоротить час на збори.

Додаток 5. Правила поведінки на час небезпеки та сигналів тривоги:

1) не наражай себе на небезпеку свідомо: не виходь на вулицю в період дії комендантської години чи під час повітряної тривоги. Намагайся зберігати спокій у разі оголошення тривоги чи початку

бойових дій, швидко реагуй на вказівки дорослих та прямуй до визначеного місця укриття;

2) ховайся в пристосовані для укриття місця: у разі авіаударів чи іншої атаки з боку ворога, дитина ризикує опинитися під завалами, якщо вона ховається в непризначеному для укриття місці. У таких підвалах ризику загинути значно вищі.

Обговори з дорослими місця безпечного схову та шляхи прямування до них;

3) дослухайся до настанов, порад та застережень батьків, дорослих, з якими перебуваєш в одному приміщенні, укритті;

4) дотримуйся правила двох стін! У разі «прильоту» перша стіна бере на себе удар, а друга стіна може захистити від осколків та сторонніх уражаючих предметів;

5) тримайся подалі від вікон! Коли на вулиці відбуваються вуличні бої або ж існує ризик обстрілу, знаходження біля вікон в разі збільшує ризику отримання ушкоджень. Можна отримати осколкове поранення або бути травмованою/им, якщо скло виб'є ударною хвилею;

6) постійно стеж за рівнем заряду мобільного телефону та інших гаджетів. Телефон, планшет, ноутбук, павербанк, ліхтарик тощо мають бути завжди зарядженими;

7) якщо ти бачиш озброєних людей, військову техніку, масові заворушення **ПОКИНЬ** це місце та негайно повідом дорослих;

8) якщо ти, перебуваючи на вулиці, виявив/ла іграшки, мобільний телефон та інші речі чи предмети, які тобі не належать, пам'ятай:

КАТЕГОРИЧНО ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ їх піднімати чи переносити, тому що це можуть бути замасковані вибухонебезпечні пристрої.

ОБОВ'ЯЗКОВО повідом дорослих про свою знахідку!

Додаток 6. Тримати емоції під контролем та зберігати спокій:

1) дбай про медіаграмотність в умовах війни. Будь уважним (-ою) до того, яку інформацію ти отримуєш.

Пам'ятай, що триває інформаційна війна, зброєю якої, серед іншого є фейки, отож, довіряй лише офіційним джерелам інформації.

2) Не передавай далі інформацію, якій немає офіційних підтверджень, а також, у разі отримання якоїсь інформації від знайомих, проси посилання на її джерело.

3) дотримуйся режиму дня, за яким ти жив/жила до війни, якщо це хоча б частково можливо. Це надасть почуття хоч якоїсь стабільності та допоможе тримати себе в нормі.

4) Обговорюй те, що відбувається, з батьками та/або іншими значимими для тебе людьми. Такі обговорення є дуже корисними для емоційної стабілізації та зміцнення єдності з родиною.

Запитуй у близьких, як вони почуваються та що думають, розповідай їм про свої думки та почуття;

5) підтримуй спілкування з друзями. Спілкування є базовою потребою кожної людини. Щоб не почати ізолюватися, ми потребуємо постійного спілкування та емоційної залученості. З друзями обирайте різні теми для обговорень, не фокусуючись лише на психотравмувальних подіях.

6) долучайся до допомоги іншим, але переконайся, що це безпечно. Краще волонтерувати разом з батьками або іншими значимими дорослими. Волонтерування дає наснагу та внутрішні сили, не дарма філософ Платон колись сказав: «Піклуючись про щастя інших, знаходимо своє власне».

7) не забувай про почуття гумору! Намагайся посміхатися та продовжуй жартувати, адже це сприяє поліпшенню настрою та розвитку надії на краще. Гумор дозволяє знайти вихід з різних ситуацій та не зациклюватися на негативі.

8) звернись за консультацією до психолога, якщо довгий час відчуваєш психологічно недобре (наприклад, тобі сумно, постійно хочеться плакати, не хочеться ні з ким спілкуватися тощо). Фахівець підкаже, як справлятися зі своїми емоціями, як навчитися релаксації, як контролювати негативні думки та спогади тощо.

Додаток 7. Під час обстрілу стрілецькою зброєю. Дії під час артобстрілів. Дії під час артилерійських обстрілів системами залпового вогню

Під час обстрілу стрілецькою зброєю:

– під час стрілянини найкраще сховатися у захищеному приміщенні (наприклад, у ванній кімнаті або навіть у самій ванні). Коли це неможливо, варто лягти, прикрившись предметами, які здатні захистити вас від уламків і куль;

– якщо ви потрапили під стрілянину на відкритому місці, краще впасти на землю та закрити голову руками. Ефективним захистом буде будь-який виступ, навіть тротуар, заглиблення в землі або канава. Укриттям також може стати бетонна сміттєва урна або сходинки ґанку. Не намагайтеся сховатися за автомобілями або кіосками - вони часто стають мішенями;

– де б ви не знаходились, тіло повинне бути у максимально безпечному положенні. Згрупуйтеся, ляжте в позу ембріона. Розверніться ногами у бік стрілянина, прикривши голову руками та відкривши рот, щоб близький вибух не завдав шкоди барабанним перетинкам. Чекайте, поки стрілянина не вщухне, а пострілів не буде бодай протягом 5 хвилин;

– якщо ваше житло перебуває в зоні регулярних збройних зіткнень, потрібно зміцнити вікна (наприклад, клейкою плівкою) - це допоможе уникнути розльоту уламків скла. Бажано закрити вікна, наприклад, мішками з піском або масивними меблями.

Дії під час артобстрілів:

– під час артилерійського, мінометного обстрілу або авіаційного нальоту не залишайтеся в під'їздах, під арками та на сходових клітках;

– також небезпечно ховатися у підвалах панельних будинків, біля автомобільної техніки, автозаправних станцій і під стінами будинків із легких конструкцій. Такі об'єкти неміцні, ви можете опинитись під завалом або травмуватися;

– якщо вогонь артилерії, мінометний обстріл, авіаційне бомбардування застали вас на шляху, негайно лягайте на землю, туди, де є виступ або хоча б у невелике заглиблення. Захист можуть надати бетонні конструкції (окрім тих, які можуть обвалитися або загорітися), траншеї, неглибокі підземні колодязі, широкі труби водостоку і канави;

– закривайте долонями вуха та відкривайте рот - це врятує від контузії, убереже від баротравми;

– не приступайте до розбору завалів самостійно, чекайте фахівців з розмінування та представників аварійно-рятувальної служби.

Дії під час артилерійських обстрілів системами залпового вогню:

– снаряд (ракету) можна помітити та зреагувати, залп реактивної установки добре видно. Вночі це яскравий спалах на обрії, а вдень — димні сліди ракет;

– організуйте постійне спостереження, постійно тримайте у полі зору будівлі та споруди, які знаходяться поруч та які можливо використовувати як укриття. Після сигналу спостерігача є декілька секунд для того, щоб сховатись;

– ховайтеся у підвалі або в іншому заглибленому приміщенні. Вибирайте місце у кутку між несучими стінами та недалеко від вікон та дверей для того, щоб миттєво покинути будинок у випадку попадання снаряду;

– не виходьте з укриття, не почекавши хоча б 10 хвилин після завершення обстрілу, адже після залпу зазвичай ведеться уточнення результатів стрільби і коригування вогню або зміна позиції.

Додаток 8. Що має бути в аптечці

За рекомендаціями Міністерства Охорони Здоров'я України аптечку слід укомплектувати відповідно до ваших потреб. Важливо перевірити заздалегідь термін придатності всіх препаратів.

Базовий набір:

- сухий та медичний спирт;
- 2 пари гумових рукавичок;
- клапан з плівкою для проведення штучного дихання;
- засоби для зупинки кровотечі - турнікет, кровоспинний бинт з гемостатичним засобом;
- марлеві серветки різних розмірів і нестерильні марлеві бинти;
- еластичні бинти з можливістю фіксації;
- пластирі різних розмірів;
- атравматичні ножиці для розрізання одягу на потерпілому;
- великий шматок тканини, якою можна зафіксувати кінцівку постраждалого;
- антисептичні засоби - дезінфікуючий засіб для рук, спиртові серветки.

Додаток 9. Як не стати жертвою дезінформації

1) мета поширювачів дезінформації - посяти паніку, послабити нашу волю до оборони. Не допомагайте їм, допомагайте собі: зберігайте самоконтроль і не поширюйте інформацію емоційного характеру в соцмережах;

2) Україна захищається та продовжує боротьбу за свою територію. Якщо ви чуєте протилежне - це неправда. Вас хочуть деморалізувати;

3) не вірте і не поширюйте інформацію із сумнівних джерел. Достовірна інформація - на офіційних сторінках і каналах державних органів та Суспільного мовлення;

4) жодним чином не поширюйте інформацію про переміщення українських військ. Ви можете нашкодити тим, хто захищає вас і державу;

5) Україна веде оборонну війну на своїй території. Повідомлення про нібито обстріли мирного населення українськими військовими - неправда. Ворог хоче підірвати вашу довіру до власних захисників.

6) агресор поширюватиме різні чутки не лише про бійців, а й про військово-політичне керівництво, аби українці не довіряли і йому. Але довіряти не можна саме ворогу - його емоційним провокаціям і повідомленням, які неможливо перевірити. Звіряйте кожну тривожну новину з офіційними джерелами;

7) інформацію про втрати можуть знати лише органи безпеки та оборони України. Інформація на приватних акаунтах може не відповідати дійсності. Не поспішайте ділитись такою інформацією;

8) агресор поширюватиме наклепи і «зраду» через свої офіційні чи підконтрольні канали. А може використовувати й інші засоби - прикриватись патріотичними гаслами і українською символікою. Перевіряйте патріотичні на вигляд, але сумнівні повідомлення та заклики;

9) мета ворога - розколоти українське суспільство зсередини і знищити нашу віру у власні сили. Ми дійсно різні й наші погляди можуть не збігатися, але ми маємо спільну справу - дати відсіч окупанту. Тому зберігайте єдність і підтримуйте одне одного;

10) якщо перервався інтернет-зв'язок або сторінки державних органів були зламані, звертайтеся по інформацію до Суспільного мовлення. Якщо не працює телебачення - вмикайте абонентську радіоточку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: [монографія] / [Ю. М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. – О.: Фенікс, 2012. – 492 с.
2. Білозьоров Є.В. Правозахисна функція держави: сутність та механізм здійснення в Україні: [монографія] / Є. В. Білозьоров, В. І. Вишковська. – К.: ФОП Кандиба Т. П., 2015. – 168 с.
3. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2015. – 392 с.
4. Коба М. Правова культура як предмет вивчення теоретико-правовою наукою // Підприємництво, господарство і право. – 2019. - № 4 (278). - С. 178-182.
5. Колодій А.М., Копейчиков В.В., Лисенков С.Л. та ін. Теорія держави і права: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 368 с.
6. Кравчук М.В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. – Тернопіль: Картбланш, 2002. – 247 с.
7. Підлісний Є.В. Правова культура суспільства, особистості та соціальної групи / Є. В. Підлісний // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. - 2018. - № 3(2). - С. 241-246.
8. Попадинець Г. Правова культура як важливий елемент правової системи України // Вісник Національного університету Львівська політехніка. Юридичні науки. – 2014. – Випуск 782. – С. 123-128.
9. Савенко В. правовідносини як форма відображення юридичної природи суспільних відносин в державі // Європейський політичний та правовий дискурс. – 2015. – Том 2. – Випуск 2. – С. 148-152.
10. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч. / О.Ф. Скакун. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с.
11. Теорія держави і права в схемах та таблицях: навчальний посібник / Кол. авт.; за заг. ред. Л.Р. Наливайко. - К.: «Хай-Тек Прес», 2020. - 296 с.
12. Теорія держави та права: навч. посіб. / [Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць та ін.]; за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. – К.: НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ТЕМА 1. ПРАВОВА КУЛЬТУРА ТА ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ ..	4
1.1. Правова культура як важливий елемент правової системи України. Правова культура особистості	4
1.2. Правова свідомість. Правові відносини	7
1.3. Правомірна поведінка	10
1.4. Законність	11
ТЕМА 2. ЦІННІСТЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	14
2.1. Поняття правової норми та нормативно-правового припису	14
2.2. Основні форми реалізації правових норм. Застосування норм права	17
2.3. Система права. Система законодавства	23
2.4. Нормотворча техніка	25
2.5. Юридична техніка. Юридичний акт. Акти офіційного тлумачення норм права	27
ТЕМА 3. РЕАЛІЗАЦІЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ЮРИДИЧНИХ ПРАВ ТА ЮРИДИЧНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ	28
3.1. Поняття суб'єктивного права та об'єктивного юридичного обов'язку	28
3.2. Порядок звернення громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування	29
3.3. Процедура державної реєстрації фізичних осіб-підприємців в Україні	32
3.4. Державна реєстрація суб'єкта підприємницької діяльності - юридичної особи	33
3.5. Порядок укладення цивільноправових договорів	35

3.6. Про ліцензування видів господарської діяльності	36
3.7. Порядок оформлення декларації про доходи ...	38
3.8. Конституційні обов'язки людини і громадянина	39
ТЕМА 4. ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА	40
4.1. Стадії правозастосовного процесу	40
4.2. Порядок звернення з скаргою для проведення судового контролю	44
4.3. Виконання ухвали суду	45
4.4. Правозастосовні акти	46
ТЕМА 5. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОВИХ НОРМ В РІЗНИХ ГАЛУЗЯХ ПРАВА	50
5.1. Загальні правила складання та оформлення юридичного документа	50
5.2. Особливості укладання трудових договорів	52
5.3. Резюме. Автобіографія. Рекомендаційний лист	53
5.4. Шлюбний договір	54
5.5. Порядок укладання договору купівлі-продажу та поставки	56
5.6. Правове регулювання надання побутових послуг	57
5.7. Способи забезпечення цивільних зобов'язань ..	58
ТЕМА 6. ЗАХИСТ ПОРУШЕНИХ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ	62
6.1. Адміністративно-правовий захист. Позовна заява	62
6.2. Судовий збір	63
6.3. Безоплатна правова допомога	64
6.4. Моральна шкода	65
6.5. Позовна давність	66
6.6. Земельні спори: шляхи вирішення та алгоритм дій	67

6.7. Захист прав споживачів	68
6.8. Авторське право та суміжні права	70
ТЕМА 7. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	71
7.1. Правопорушення	71
7.2. Ознаки та види злочинів	72
7.3. Адміністративне правопорушення (проступок)	76
7.4. Відповідальність та її види	78
ТЕМА 8. ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВИДИ	80
8.1. Поняття покаранням та його різновиди	80
8.2. Принципи та обставини, які визначають покарання	83
8.3. Призначення покарання за сукупністю злочинів та вироків	86
8.4. Адміністративний примус	87
8.5. Адміністративне прискікання та адміністративно-запобіжні заходи	89
ДОДАТКИ	90
Додаток 1. Якщо стали свідком кримінального правопорушення	90
Додаток 2. Основні правила поведінки при пожежі ...	92
Додаток 3. Правила безпеки під час війни	95
Додаток 4. Як підготувати «тривожну валізу»	95
Додаток 5. Правила поведінки на час небезпеки та сигналів тривоги	96
Додаток 6. Тримати емоції під контролем та зберігати спокій	97
Додаток 7. Під час обстрілу стрілецькою зброєю. Дії під час артобстрілів. Дії під час артилерійських обстрілів системами залпового вогню	98
Додаток 8. Що має бути в аптечці	99
Додаток 9. Як не стати жертвою дезінформації	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	101

